INHOUD

0	INLEIDING	2
1	LIGGING & KARAKTERISTIEK	3
2	HISTORISCHE ONTWIKKELING	7
3	BOUWHISTORISCHE BESCHRIJVING	23
4	BOUWHISTORISCHE ONTWIKKELING	60
5	MONUMENTALE WAARDENSTELLING	64
6	AANBEVELINGEN VOOR NADER ONDERZOEK	67
7	BRONNEN / LITERATUUR	68
8	BIJLAGE (WAARDEN- EN DATERINGSKAARTEN	

1 INLEIDING

Begin februari 2009 kreeg het Monumenten Advies Bureau van de eigenaar de heer C.H.Th. Nass uit Elst de opdracht voor het uitvoeren van een waardenstellend bouwhistorisch onderzoek van het Huis te Lathum, gelegen ten zuiden van Doesburg. De monumentencommissie achtte het voor de vervaardiging van definitieve plannen zeer wenselijk dat er eerst door een onafhankelijk bureau een waardenstellend bouwhistorisch onderzoek zou worden uitgevoerd. Vervolgens zouden de ideeën van de eigenaar aan de hand van de uitkomsten van dit rapport op hun haalbaarheid getoetst moeten worden.

De plek waar het huidige huis staat, kent een zeer rijke en bewogen geschiedenis. De eerste heren van Lathum komen al met naam en toenaam voor in stukken voor uit de eerste helft van de 13de eeuw. Vanaf die periode groeide op deze plaats in fasen een versterkt huis, dat vervolgens na perioden van verwoesting, verwaarlozing, herstel, restauratie en een gedeeltelijke verwoesting in de eindfase van de Tweede Wereldoorlog, gevolgd door een provisorisch herstel heeft geleid tot de thans nog aanwezige bouwdelen. In ieder geval is duidelijk dat de plek in cultuurhistorisch opzicht een zeer hoge waarde vertegenwoordigt. Het Huis is mede hierdoor beschermd als Rijksmonument en het goed valt tevens onder de Natuurschoonwet. In hoeverre de nog bestaande bouwdelen ook in architectuur- en bouwhistorisch opzicht waardevol zijn, moet het in deze rapportage opgenomen onderzoek aantonen.

Doelstelling rapportage

Als voorbereiding en ter ondersteuning van het herontwikkelings-proces is deze bouwhistorische analyse opgesteld, waarbij gebruik is gemaakt van opmetingstekeningen vervaardigd in 2008 door tekenbureau Roest uit Bennekom. Analyse en waardenbepaling hebben tot doel duidelijkheid te verschaffen in de daadwerkelijke bouw- en cultuurhistorische kwaliteiten van het gebouw, ten einde in de planontwikkeling verantwoorde keuzes te kunnen maken omtrent verwijdering, verandering en behoud van mogelijk waardevolle onderdelen.

De in deze rapportage opgenomen gegevens zijn verzameld middels archiefonderzoek en tijdens het diepgaand veldwerkonderzoek, uitgevoerd na de recente partiële ontmanteling. Tijdens dit onderzoek is het complex uit- en inwendig geïnventariseerd. Er werd informatie verzameld over de authentieke constructies, de verschillende externe en interne verbouwingen die hebben plaats gevonden en de aanwezige historische interieurelementen. Het bronnenonderzoek heeft zich vooral gericht op bestudering van bouwtekeningen- en afbeeldingenmateriaal.

.

Opzet rapportage

Het rapport beschrijft allereerst de ligging en karakteristiek van het complex (hoofdstuk 2), waarna de historische achtergrond en ontwikkeling volgt van het complex, op basis van het uitgevoerde literatuur- en archiefonderzoek (hoofdstuk 3). Hoofdstuk 4 geeft een rijk geïllustreerde beschrijving van exterieur en interieur, gebaseerd op de tijdens het veldwerk verkregen gegevens. In hoofdstuk 5 wordt in stappen een beknopt overzicht gegeven van de bouwhistorische ontwikkeling van het complex. Het belangrijkste onderdeel van de rapportage is de in hoofdstuk vastgelegde waardenbepaling, waarin de algemene bouw- en architectuurhistorische waarden, de stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarden worden omschreven, terwijl daarnaast ook een getrapte waardenstelling van onderdelen en details wordt gegeven. In dit hoofdstuk vindt men ook de toelichting bij de bij het rapport gevoegde waardenkaarten, waarop de monumentwaardengradaties staan aangegeven, alsmede een overzicht van de monumentale onderdelen van gebouwen en interieurs. De rapportage besluit met een overzicht van het gebruikte bronnenmateriaal en literatuur. Uitvoering van het onderzoek en de samenstelling van de rapportage is geschied conform de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek, uitgegeven door de RGD in samenwerking met de RDMZ (de huidige RACM), SHBO en SBN.

F.A.C. Haans, Monumenten Advies Bureau, 27 februari 2009

1 LIGGING & KARAKTERISTIEK

1.1 LIGGING

Het dorp Lathum en het daarbij gelegen Huis te Lathum behoorden tot de gemeente Angerlo en zijn thans toegevoegd aan de gemeente Zevenaar. Het dorp en voormalig kasteel liggen ten zuiden van de bocht in de rivier de IJssel ter hoogte van het direct er noordelijk van gelegen dorp Rheden. Het dorp en het Huis liggen beide aan de Rivierweg, een doorgaande weg vanuit Westervoort naar Doesburg. Oostelijk van Lathum ligt de grote recreatieplas Rhederlaag, die is ontstaan in het voormalige broekgebied Rhederlaag. Deze plas is ontstaan nadat de tweede lus die rond dit broekgebied liep er uit is gehaald, waarbij de rivier langs Rheden zelf werd geleid. Oostelijk van deze plas ligt het dorp Giesbeek, dat ook grenst aan de Rivierweg. Oostelijk daarvan passeert deze Rivierweg het kasteel Bingerden, het dorp Angerlo om vervolgens oostelijk van Doesburg kort voor Drempt uit te komen bij de oude weg van Ellecom naar Doetinchem. Het dorp Lathum ligt dus in het stroomgebied van de IJssel, waarbij het dorp met de oude kerk noordelijk van de Rivierweg ligt en het Huis daar direct zuidelijk van. Meer in oostelijke richting volgt in de Rivierweg een rotonde, waarop aan de zuidzijde de Koestraat aansluit, die middels een winkelhaak weer terugloopt in westelijke richting en daar bij het kasteelterrein uitkomt. De overige bebouwing van deze Koestraat (hoofdzakelijk boerderijen) bevindt zich in een lint aan de zuidzijde van de Koestraat. Oostelijk, westelijk en zuidelijk van het kasteelterrein bevindt zich geen bebouwing, waardoor het terrein met bebouwing en hoge bomen een belangrijke en markante rol speelt in het beeld van de omgeving.

Wanneer we ons focussen op het kasteelterrein zelf , dan zien we dat de kern van het landgoed globaal een ovaalvormig terrein omvat. Hierop staat aan de noordzijde, nabij de rivierweg een grote, noord-zuid geörienteerde schuur, met zuid-westelijk daarvan een tweede schuur, met een oriëntatie richting het zuid-westen. Zuidelijk van deze schuren loopt het terrein geleidelijk op naar een verhoging (de feitelijke kasteelplaats) waarop het oost-west geörienteerde huis staat, met haaks daarop aansluitend op de noordgevel (voorgevel) een voormalig bakhuis. Rond de verhoogde kasteelplaats is in het landschap nog vaag het verloop van een gedempte gracht waar te nemen. Mogelijk liep ook direct rond het huis een tweede gracht, maar deze is thans lastiger te ontdekken. Rond het gehele terrein is een boomsingel met sloot aanwezig. De oprit met hek bevindt zich aan de oostzijde van het terrein. Een aftakking van de Koestraat verloopt hier aan de oostzijde langs het terrein.

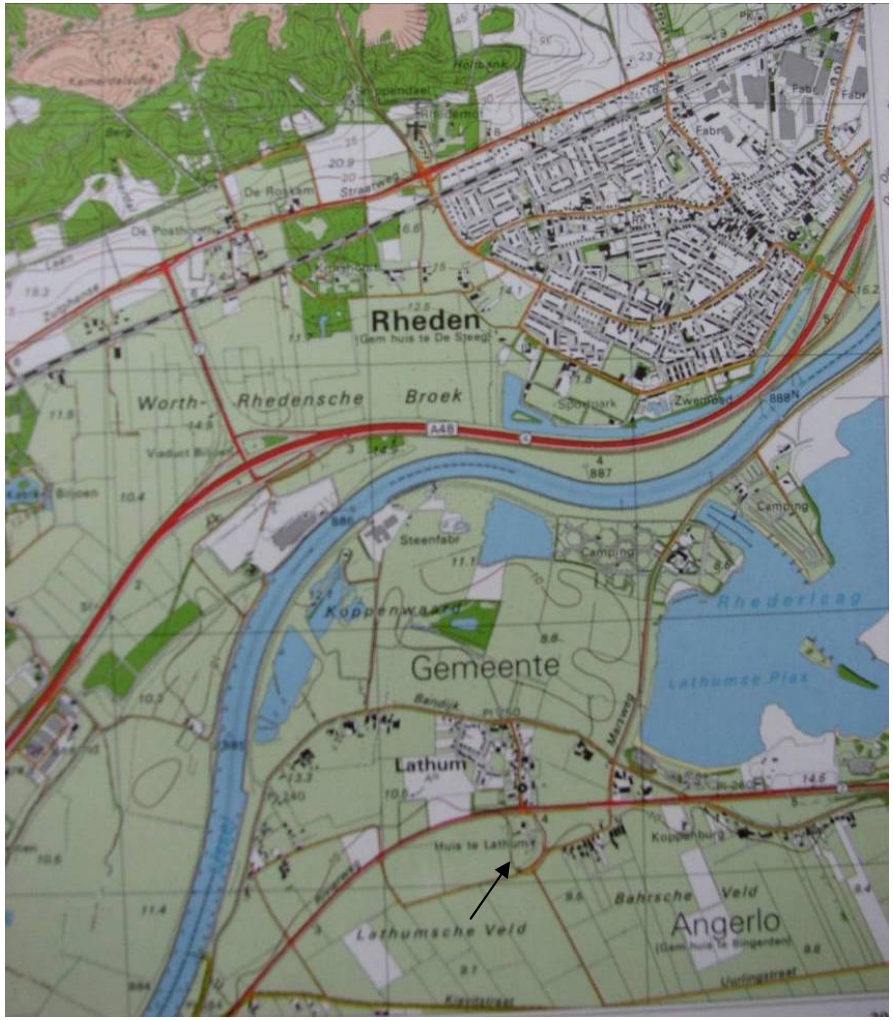

De ligging van Lathum en het huis op een topografische kaart uit de Grote Provincie Atlas van Wolters-Noordhoff 1991. De zwarte pijl wijst naar het kasteelterrein.

Recente luchtfoto van het Huis te Lathum en de omgeving. Rechts van het door bomen omsingelde kasteelterrein is de bebouwing aan de Koestraat zichtbaar. Aan de bovenzijde (noordzijde) is de doorgaande Rivierweg zichtbaar. Bron: Google Earth.

Uitvergroting van het terrein met de gebouwen. Links boven de twee schuren, midden onder met de rode dakbedekking het huis met aangebouwd bakhuis. Noordelijk van het huis de door bomen begeleide oprijlaan.

1.2 KARAKTERISTIEK

Het markant op een deels door bomen omgeven heuvel gelegen huis bestaat uit een op een rechthoekig grondvlak gebouwd huis met onderkeldering en een hoge begane grond met daarboven een onder een zadeldak tussen topgevels gesitueerde ongedeelde zolder. Links tegen de noordgevel (voorgevel) sluit haaks een eveneens verdiepingloze, maar aanmerkelijk lagere vleugel aan op rechthoekig grondvlak met een schilddak. De toegangen in dit als bakhuis aangeduide bouwdeel zijn aangebracht in de westgevel. De begane grond van het hoofdgebouw is vanwege de aanwezigheid van een kelder een stuk boven het maaiveld gesitueerd, waardoor voor de voordeur een trapje aanwezig is. Aan de zuidzijde ligt het terrein een stuk lager, waardoor men hier in de plint middels een deur de kelder kan bereiken, waarvan de vloer vrijwel gelijk ligt met het maaiveld aan deze zijde. Op de westgevel van het huis sloot tot 1945 de woontoren aan. Deze gevel met een tuitgevelvormige topgevel betreft thans een herbouw in verschillende soorten baksteen, waarbij tevens in blinde vorm de in baksteen en natuursteen uitgevoerde oude rondboogpoort is herplaatst, met daarboven de in zandsteen en hardsteen uitgevoerde oude wapensteen, die voorheen net als de poort eronder in de noordgevel van de verwoeste woontoren zat.

Het huis gezien vanuit het noorden. MAB feb. 2009

De zuidgevel van het huis, met onderin de kelder met deur. MAB 2009.

De zuid- en noordgevel van het huis zijn gepleisterd en bezitten overwegend uit de 19de-eeuw daterende kozijnen, deels met later vernieuwde ramen. De oostgevel heeft op de steen een vertinlaag, met een getoogde zijingang. De laag is sterk verweerd, waardoor de baksteen er thans op meerdere plaatsen weer doorheen “schijnt”. Deze gevel wordt bekroond door een ook nog deels vertinde “Gelderse” topgevel met in- en uitzwenkende contouren, die behoort tot de reconstructie van architect W. te Riele uit de jaren van de Eerste Wereldoorlog. Het zadeldak bezit boven de noordgevel een eenvoudige dakkapel. Het bakhuis bezit bakstenen gevels met vensters en deuren met vroeg 19de-eeuwse detailleringen, na de oorlog overigens vooral wat betreft de ramen grotendeels vernieuwd. Het op het hoofdblok aansluitende vak van dit bouwdeel is uitgevoerd in andere baksteen (veelal hergebruikte baksteen van een groot formaat, maar ook machinale baksteen. Een brede liseen scheidt het vroeg 19de-eeuwse metselwerk aan zowel de oost- als westgevel van dit jongere werk. Op het schilddak van het bakhuis staan twee, naoorlogse schoorstenen. De beide schuren uit de 19de- en 20ste-eeuw hebben geen monumentale status en vallen thans buiten het bestek van het onderzoek.

De oostgevels van het huis en bakhuis. Let op het aflopen van het terrein links ter hoogte van het huis! MAB feb. 2009

De westgevel van het bakhuis. Rechts de travee met hergebruikte oude baksteen. MAB feb. 2009

De wat het exterieur betreft grotendeels 20ste-eeuwse noordelijke schuur met daarachter het dorp Lathum. MAB 2009

De kleinere, 19de-eeuwse(?)schuur met een veel jonger aangebouwde schuur, gezien naar het noord-westen vanaf de “burchtheuvel”. MAB 2009

Nogmaals de beide schuren, gezien in noordelijke richting. Voor de rechter schuur is in het landschap een depressie zichtbaar, mogelijk van de gedempte gracht. MAB 2009

Het oostelijke deel van het terrein, ten zuiden van het huis, met de boomsingel rond het erf en ervoor de gedempte gracht. MAB 2009

2 HISTORISCHE ONTWIKKELING

2.1 VOORGESCHIEDENIS & DE BOUW VAN HET HUIS

De Heren van Lathum zijn afkomstig van een vermoedelijk jongere tak van het adellijke geslacht (de bannerheren) van Bahr (Baar, Baer), die een slot bezaten (Huis Baer/Bahr) oostelijk van Lathum. De heren van Baer heetten oorspronkelijk Van Rheden. Een lange tijd lag het gebied van Lathum en Baer, noordelijk van de IJssel, deel uitmakend van het goed Rheden, dat in de Frankische gouw Felua lag. Tussen 800 en 1200 wijzigt geleidelijk de loop van de IJssel, waardoor Lathum en Baer van Rheden worden afgesneden en in de Graafschap (Hamaland) komen te liggen. De heren van Baer hadden een omvangrijk bezit aan weerszijden van de IJssel, van Rheden en Westervoort tot Dieren. Ook bezaten ze gebieden op de Veluwe, in leen gehouden van de bisschop van Utrecht. Daartoe behoorde onder andere Velp en de helft van Oosterbeek. Verder bezaten ze het kasteel Vrinenstein met bijbehorende jurisdictie in het Overbetuwse Driel. Wanneer vanaf de 12de eeuw de graven van Gelre en Zutphen zich in deze regio willen laten gelden, ontpoppen de heren Van Rheden van Baer zich als geduchte concurrenten. Al eerder, maar ook daarna verschijnen de heren van Baer in ondermeer oorkonden aan de zijde van andere grote Gelderse heren van Bronckhorst, Bergh, Borculo en Batenburg. Ze behoren als bannerheren tot de belangrijkste edelen in Gelre en hebben in hun eigen territorium dezelfde rechten als de graaf van Gelre. Omdat ze dus feitelijk op gelijke hoogte verkeren, bekleden ze de positie van adviseur van het huis van Gelre. Door het voeren van een uitgekiende machtspolitiek weten de graven van Gelre vanaf de late twaalfde eeuw, ondermeer middels verlening van stadsrechten aan Zutphen en in de eerste helft van de 13de eeuw aan Arnhem en Doesburg hun macht in het Gelderse gebied te verstevigen. Aan samenwerking met de grote lokale heren was gezien hun status echter niet te ontkomen. De drie zonen van Frederic I van Rheden, Arnold, Frederic II en Gerhard komen in menige oorkonde voor als “fratres de Reden” en treden, vanwege eigen belangen en hun positie als adviseurs ondermeer ook op als getuigen bij stadsrechtverleningen door de graaf van Gelre aan Harderwijk, Arnhem en Doesburg. Meerdere keren treden ze als scheidsrechter of adviseur op bij kwesties en transacties van het Gelderse hof, waaraan ze later ook functies vervullen.

Het Huis Baer op een oude prent (tekening van Stellingwerf?)

Wanneer het goed Lathum tot ontwikkeling is gekomen is niet geheel duidelijk. Het goed bestaat in ieder geval al in de 13de eeuw, maar of er toen ook reeds sprake was van een versterkt huis Lathum mag nog worden betwijfeld. In 1227 wordt een zekere Eyle van Lathum in een oorkonde opgevoerd als getuige van graaf Gerhard IV van Gelre, inzake verlening van voorrechten aan de Veluwe. Een zekere Wenemar van Lathum is mogelijk de zoon van Eyle. De eerste heer van Lathum waarover meer bekend is in Hendrik van Lathum, die in 1295 als borg optreedt van graaf Reinald I van Gelre. In het zelfde jaar staat hij voorts als borg te boek bij het opdragen van goederen door Hendrik van Ochten aan de bisschop van Utrecht. Ook de heren van Lathum opereren dus aan de zijde van de graven van Gelre. Ook daarna treedt hij nog op als getuige voor belangrijke lokale en bovenlokale heren, waaronder de heren van Bergh. Hendrik van Lathum lijkt in een latere periode te zijn toegetreden tot de broeders van het Duitse huis. Al in 1338 sterft geslacht Van Lathum in de mannelijke lijn uit.

In 1338 komt Lathum opnieuw in handen van een jongere tak van het geslacht Baer, wanneer de graaf Van Gelre Hendrik van Baer met Lathum beleent. De reden voor deze belening is gelegen in het feit dat Hendriks vrouw verwant is aan Frederik van Lathum. De nalatenschap van Frederik van Lathum blijkt wel met schulden te zijn belast. De heer van Baer is op dat moment Hendriks neef Frederik V van Baer. Bij een twist tussen de Bronckhorsten en de Heeckerens in 1355 staan ook Hendrik van Baer van Lathum en Frederik V van Baer tegen over elkaar. Frederik V van Baer valt het huis te Lathum aan en laat het in brand steken. Hieruit blijkt duidelijk dat er dan een huis Lathum bestaat. Mogelijk bestond dit huis nog voor een belangrijk deel uit houtbouw en was vermoedelijk alleen de woontoren in steen uitgevoerd. Hoe dan ook, de schade blijkt enorm te zijn.

Vanaf 1413 komt het goed in handen van Willem van Montfoort, wanneer deze trouwt met Catharina van Baer, de dochter van Frederick van Baer, heer van Lathum. In 1462 komt Willem van Dobbelstein van Doenrade door een huwelijk met Catharina van Petershem, dochter van Oda van Montfoort, vrouwe van Lathum, in bezit van het goed. Rond 1520 ontstaan er problemen rond het bezit als zowel Willem Dobbelstein als zijn zwager Henri Mohr van Waldt (getrouwd met Ida Dobbelstein) rechten op het leengoed Lathum doen gelden. Uiteindelijk lijkt de familie Dobbelstein aan het langste eind te trekken als Dirk Dobbelstein in 1544 met Lathum wordt beleend. Hij verkoopt echter zijn bezit meteen door aan zijn nicht Catharina Mohr van Waldt.

Via de dochter van Catharina, genaamd Françoise komt het goed in 1547 in bezit van de bekende en ook beruchte Gelderse legeraanvoerder Maarten van Rossum. Van Rossum bezat meerdere huizen in zowel steden (Arnhem en Zaltbommel) als heerlijkheden (onder andere sedert 1543 ook het kasteel Cannenburgh). Van Rossum was maarschalk van Gelderland, Heer van Pouderoyen en later ook keizerlijk stadhouder van Luxemburg, en was naast een geduchte militair ook een actieve bouwheer en was mogelijk uit dien hoofde in het Gelderse ook de promotor van de renaissance-architectuur en beeldhouwkunst. In ieder geval laat hij diverse bezittingen verfraaien in de geest van de vroege renaissance.

Dat Van Rossum werkzaamheden aan Lathum zou hebben laten uitvoeren is niet geheel onwaarschijnlijk. Op oude prenten is te zien dat het thans verdwenen poorttorentje en de Gelderse topgevels van de woontoren een 16de-eeuws karakter bezitten. Zeker is dit alles echter niet!

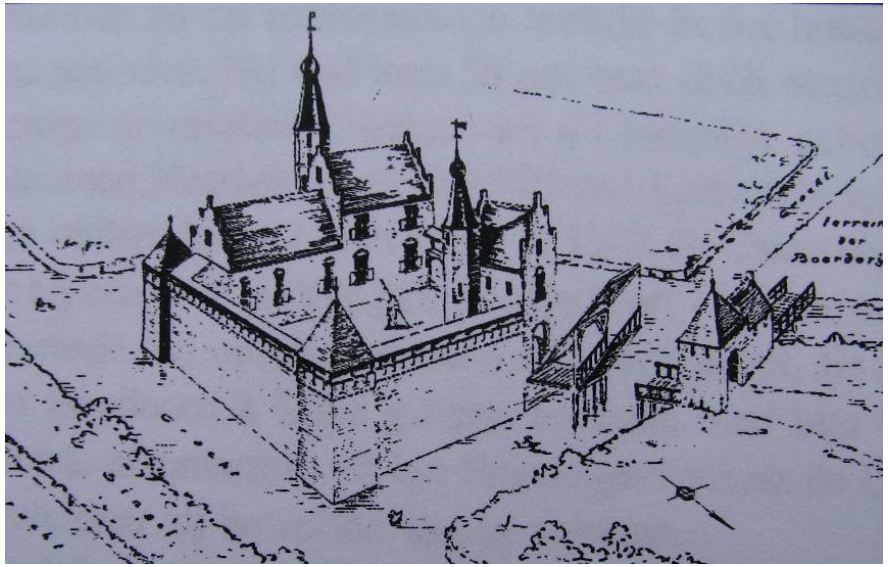

Reconstructieontwerp van architect W. te Riele uit 1914/15 van het Huis te Lathum zoals dat er in de 16de eeuw volgens hem uit heeft gezien. Hij wilde het ook in deze vorm herstellen, zoals we verderop zullen zien.

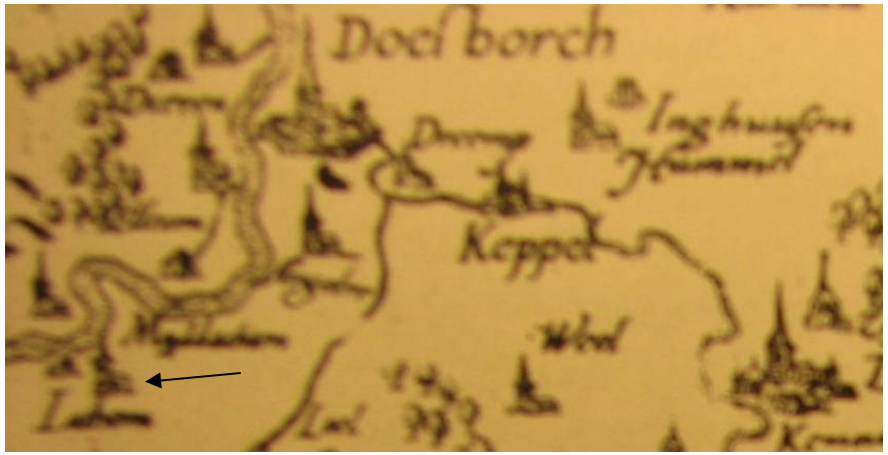

Detail uit de kaart van Christiaan Sgrooten kort voor 1600 met daarop voor het eerst ook in de geschiedenis van de carthografie alle belangrijke huizen, waaronder Lathum (zwarte pijl).

In 1558 kwam Hendrik van Isendoorn als zoon van Margaretha van Rossum (zus van Maarten) in bezit van Lathum. Deze familie tooide zich met de naam Van Isendoorn à Blois, vanwege vermeende verwantschap met het Franse gravenhuis De Chatillon. Hendrik van Isendoorn heeft zeer waarschijnlijk op het terrein gebouwd. De thans nog aanwezige wapensteen, draagt het wapen van Van Isendoorn en het jaartal 1562. Volgens de tekening van Jan de Beijer uit 1742 bevond deze steen zich in de poorttoren. Het is mogelijk dat deze toren in 1562 is gebouwd, dan wel in belangrijke mate is verfraaid of verbouwd. Schriftelijke bewijzen ontbreken helaas ten ene male. Sophia van Isendoorn à Blois, die inmiddels ook in het bezit was van het Oude Loo in Apeldoorn (dit jachtslotje bestaat nog altijd) huwde met Dirk van Stepraedt. In 1628 kwam Lathum dus in bezit van deze familie. Nadat Dirks zoon Johan van Stepreadt kinderloos overlijdt gaat het goed over op zijn zus. In 1672 krijgt het huis een illustere gast. In dat jaar trekt de Zonnekoning Lodewijk XIV met zijn legers de Nederlanden binnen. In juni 1672 is het Franse leger neergestreken rond Lathum voor het beleg van de steden Doesburg en Arnhem. Op 16 juni ontvangt Lodewijk XIV op het huis te Lathum Arnhemse gedeputeerden die over de overgave van Arnhem komen onderhandelen. Na het vertrek van de Fransen wordt het ook op Lathum weer rustig. Het huis is nog altijd in handen van de familie Van Stepraedt.

Nogmaals, maar dit keer in een andere versie (Atlas van Madrid) Lathum en Baer aangegeven op de kaart van Christiaan Sgrooten, uit 1592.

De sterk beschadigde wapensteen van Van Isendoorn uit 1562.

Via de zus Anna Catharina van de overleden Johan van Stepraedt komt Lathum in 1676 in handen van Frans Willem van Dornick, maar het zelfde jaar neemt een van de andere erven Anthony van Lynden het goed over. In 1691 verkrijgt Willem van Westerholt, Heer van Hackfort en Scherpenzeel het goed in handen.

Zijn zoon Johan Frederik van Westerholt wordt mogelijk door financiële problemen, na ondermeer een scheiding gedwongen Lathum en Baer(!) te verkopen aan de Staten van Gelderland. Bewoners zijn derhalve gedurende de 18de eeuw niet bekend. Wel wordt het kasteel in 1742 getekend door de bekende tekenaar Jan de Beijer. Jan Brouwer, rentmeester van het Bornhof te Zutphen rapporteert in 1735 aan de Rekenkamer van Gelderland het volgende: "*Van het Huys te Lathum een weynigh aentekeninge gemaeckt; bestaet in twee keukens tegen malkanderen over een kamertjen aen deselve keukens neffens het grote sael, daer men van de eene keuken met een deure in gaet, en midden in het sael gaet men met een deure na de buitenplaetse. Het sael is breet 24 voet Rijnlanse mathe, en voor het grootste gedeelte om het huys is een olde grafte, die kon schoongemaeckt worden, en dat uyt de grafte kompt kan gebruyckt worden tot mestinge op het land. Dit geschiet zijnde kan de grafte gebruyckt worden om rijs in te setten, als de buyten hanken gerijst word, die sig daer heel kostelijk bevinden. Onder het huys is eene goede kelder en in den eenen hoeck van de kelder is een gat, daer gevangen kunnen in geset worden. Als men na het huys toe gaet, dan gaet men onder een olde poorte heen, daer een fraay kamertjen boven op de poorte is van 12 en 14 voet*".

Zowel de beschrijving als de tekening van Jan de Beijer tonen aan dat er in die periode sprake was van enig verval aan de gebouwen, met vervuilde grachten. In 1741 wordt ook nog gemeld: "*Het huis te Lathem is een oud en sterk vierkant gebouw, met ene voorpoort, staande op een heuvel, die grotendeels uit puinhopen bestaat; de graft om het huis is zeer vervuild en begroeid*". Hier wordt nogmaals bevestigd dat de restanten oud maar sterk zijn, maar dat de grachten zijn vervuild en dat er veel puin zit van verdwenen bouwdelen in de heuvel waarop het huis staat. Het huis Lathum wordt maar weinig bewoond en staat hierin niet alleen. In de 18de eeuw is het land verarmt geraakt. Uit de prenten van Jan de Beijer blijkt dat veel meer adellijke huizen in deze regio op dat moment zich in bouwvallige, veelal verwaarloosde staat bevinden. Sommige van deze huizen leggen dan ook al in de 18de- of eerste helft van de 19de eeuw definitief het loodje. Lathum overleeft gelukkig, maar verliest wel in 1787 zijn poortgebouw. Het huis wordt zelf in die periode verbouwd. De Kroondomeinen laten in 1813 het huis veilen. Via eerst Reinalda ten Brink komt het in 1824 in eigendom van steenfabrikant Theodorus Brands. Brands veilt het huis alweer het jaar daarop. Koper is de Lathumse landbouwer Nicolaas van Zadelhoff.

Het Huis te Lathum op een in het net uitgewerkte gewassen tekening van Jan de Beijer uit 1742. Het poortgebouw met traptoren is nog aanwezig met op de voorgrond de gracht. Opmerkelijk zijn de duidelijk weergegeven vertandingen in het metselwerk van de kopgevels van zowel het lage als het hogere bouwdeel. Deze vertandingen (staande tand) zijn ook duidelijk weergegeven op de eveneens ingewassen veldtekening die hieronder is afgebeeld. Alle bouwdelen bezitten nog hun kruisvensters en kloostervensters. Zichtbaar is voorts dat alleen de westelijke kopgevel van het hoge gedeelte en de topgevels van het poortgebouw als zogenaamde Gelderse gevels waren uitgevoerd. De andere bezaten een eenvoudige tuitgevel.

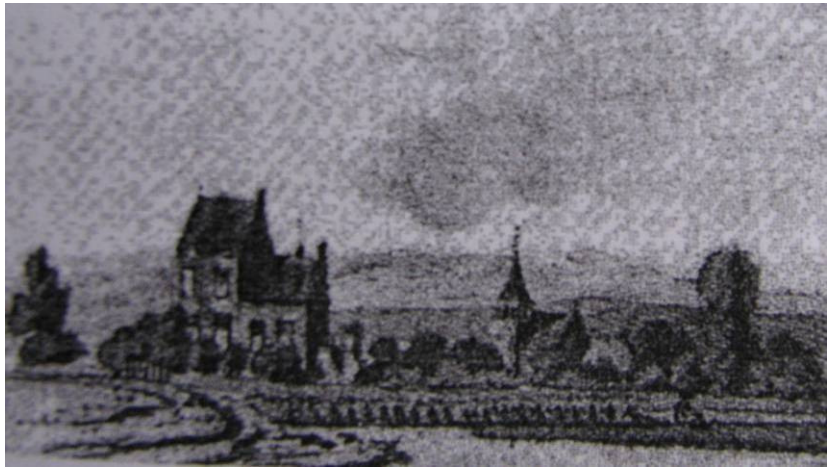

Het huis en het dorp Lathum (met kerkje) gezien vanuit het zuid-oosten in de 18de eeuw. De tekenaar is onbekend.

Het huis te Lathum op de kadastrale kaart gemeente Bahr & Lathum sectie C van 1832. Op het erf staat dan aan de noordzijde een langwerpige schuur en verder enkele hooibergen. Rond het huis zijn de restanten van de gracht als kadastrale percelen (411 aan de zuidzijde, 412 aan de oost- en noordzijde en 408 aan de westzijde getekend. Bron: Watwaswaar.nl

De Van Zadelhoffs verkopen het pand in 1842 aan notaris G. van Eck, om het vervolgens te pachten. In deze periode, tussen de late 18de eeuw en vroege 19de eeuw is aan de nog bestaande vleugel het als bakhuis bekend staande bouwdeel toegevoegd. Op de kadastrale kaart van 1832 is deze vleugel reeds zichtbaar. De poorttoren is sedert 1787 door sloop verdwenen. Ook is op de kaart aan de noordzijde een langwerpige schuur te zien (waar ook nu een schuur staat) en verder enkele hooibergen. Op de kaart zijn voorts de restanten getekend van de gracht die direct om de kasteelheuvel liep. In 1832 zijn daar nog drie losse stukken van bewaard gebleven. Het goed toont in deze vorm duidelijk zijn toenmalige zuiver agrarische bestemming.

Via de na aanpassingen gewijzigde kadasterkaarten is de ontwikkeling op het erf in de 19de- en vroege 20ste eeuw redelijk goed te volgen. Een kaart uit het dienstjaar 1890, met veldmeting uit 1889, laat zien dat er dan drie bouwdelen zijn toegevoegd. Allereerst betreft dit een aanbouw aan het bakhuis tegen de oostgevel en deel van de noordgevel. Voorts is direct oostelijk hiervan parallel aan het bakhuis een schuur gerealiseerd. Gezien de gebogen verlopende kopgevels betreft dit vermoedelijk een schaapskooi. Tenslotte is op deze kaart de nog bestaande schuur, ten zuid-westen van de oude grote schuur getekend als nieuw element.

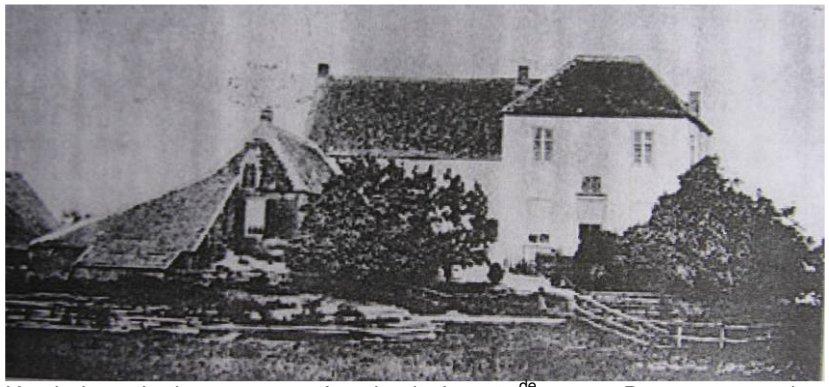

Het huis te Lathum op een foto in de late 19de eeuw. De steen was inmiddels verplaatst naar een positie boven de ingang van het hogere rechter deel, dat zelf een omlopend schilddak had gekregen. Links is het bakhuis, nog met de omstreeks 1888 gerealiseerde zijbeuken (aankappingen) zichtbaar. Links daarnaast is nog net het dak van de ook toen gebouwde schaapskooi zichtbaar. De wapensteen uit 1562 is ingemetseld boven de ingang.

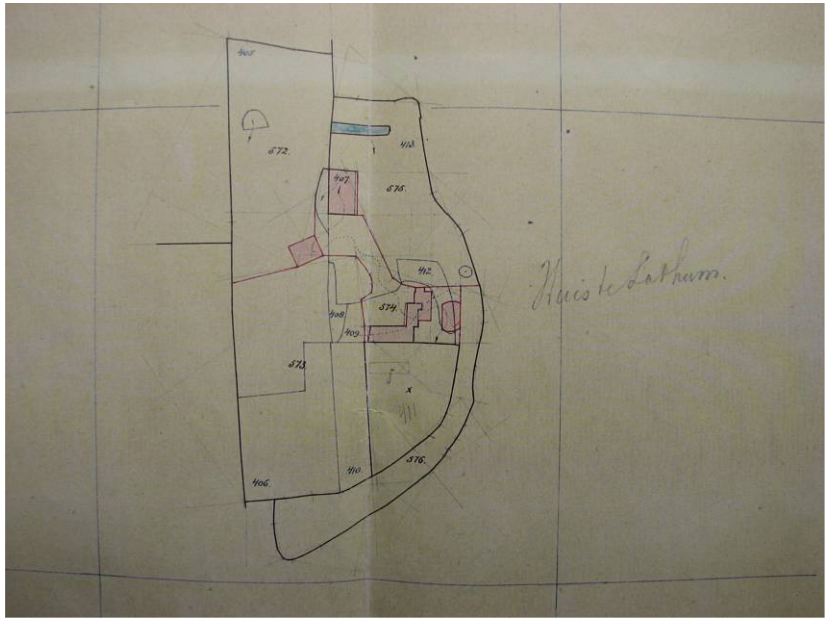

De uitgewerkte veldschets van het kadaster van 1889, dienstjaar 1890, waarop in rood omlijnd de nieuwe bouwdelen zijn getekend die kort daarvoor gereed waren gekomen. Het bestaande huis en grote schuur zijn zwart omlijnd. Hieronder een uitvergroting van de kaart.

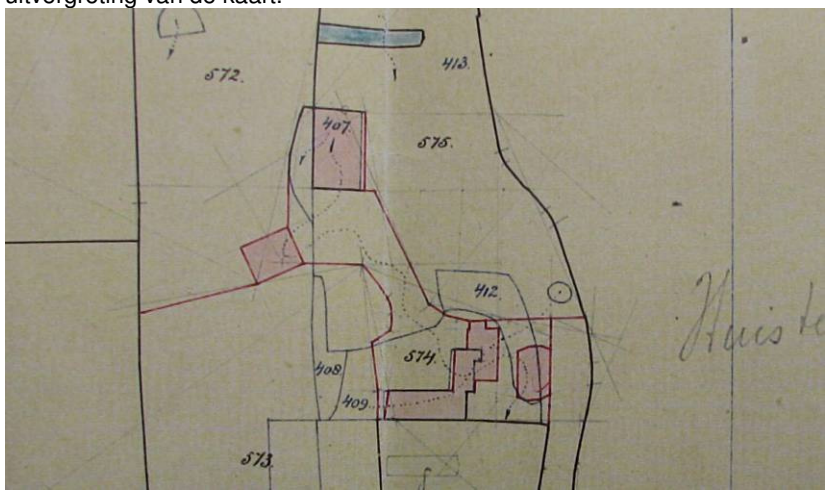

Het huis Lathum op een tekening uit de late 19de eeuw, met op de voorgrond het rond 1890 van een zijbeuk en aankappingen voorziene bakhuis.

Al eerder (vermoedelijk in 1787) werd het toen hoofdzakelijk als boerderij functionerende kasteel verder ontdaan van zijn kasteelachtige elementen. Zo verdwenen de topgevels en kregen de gebouwen gepleisterde gevels met houten kozijnen met schuiframen.

Het huis, met rechtsvoor de grote schuur in zijn oude vorm kort voor 1900.

De 20ste eeuw: Restauratie en verwoesting:

Ook in de vroege 20ste eeuw fungeert het complex nog als boerderij. Rond 1900 heeft men direct noord-westelijk van het huis opnieuw een schuur (klein schuurtje) gebouwd, zichtbaar op een veldmeting uit 1900 (dienstjaar 1901) van het kadaster. In 1915 worden volgens de bronnen bij graafwerkzaamheden de restanten van de grachten gevonden, alsmede de funderingen van de poorttoren. De erven van notaris van Eck besluiten in juli 1915 om het goed (huis met 31 hectare grond) te verkopen. De nieuwe eigenaresse is freule Sophia Wilhelmina barones van Heeckeren van Kell, Vrouwe van Bingerden. Het huis Bingerden ligt niet ver van het Huis te Lathum. De freule vraagt architect W. te Riele uit Deventer om plannen te maken voor restauratie van hert huis. Te Riele, architect van een reeks katholieke kerken in neogotische stijl, had zich, net als zijn veel bekendere collega P.J.H. Cuypers, ook bezig gehouden met restauratie van middeleeuwse gebouwen. In de regio was hij betrokken bij de restauratie van ondermeer de Martinikerk te Doesburg. Net als Cuypers streefde ook Te Riele bij restauraties naar het herstel van de oorspronkelijke toestand. Daarbij was het ook gebruikelijk om te streven naar een ideaalbeeld. Wat men niet zeker wist werd erbij verzonnen, om het ideale plaatje te kunnen realiseren. Nog voordat de freule en Te Riele in beeld waren gekomen had men volgens bronnen in 1912 in het gebouw de resten teruggevonden van een achthoekige traptoren, die vanaf de kelder tot de zolder reikten.

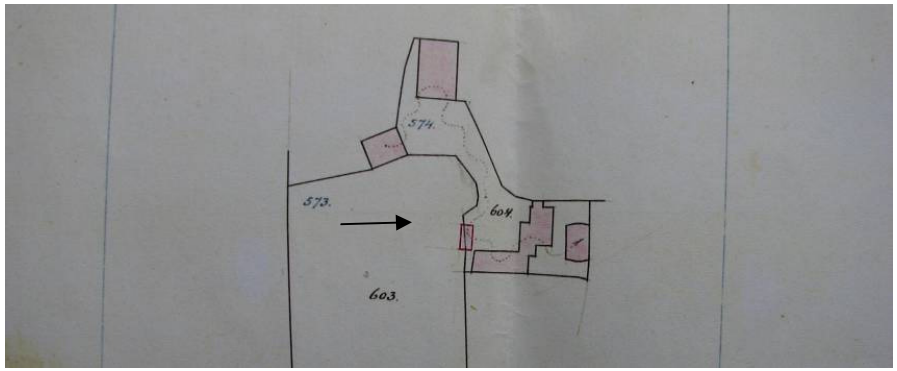

De veldmeting uit 1900 (uitwerking dienstjaar 1901) van huis te Lathum met daarop weergegeven (aangeduid door de zwarte pijl MAB) het kleine toegevoegde schuurtje.

Met behulp van deze bouwsporen en oude prenten van het kasteel van ondermeer Jan de Beijer ontwikkelde Te Riele een ambitieus restauratieplan. Uit een reeds hierboven getoonde vogelvluchttekening is te zien dat hij het bestaande huis wilde voorzien van Gelderse gevels en kruisvensters. Voorts wilde hij de traptoren herbouwen. Het bakhuis moest plaats maken voor een weermuur, die de binnenplaats moest omringen. Ook was de herbouw van de zich in deze ringmuur bevinden poorttoren gedacht, met een ophaalbrug ervoor en buiten de gracht een poortgebouw voor deze poorttoren. Het plan leidde in ieder geval tot de sloop van het nog maar 15 jaar oude kleine schuurtje en de kort voor 1890 gerealiseerde zijbeuken van het koetshuis, zoals een veldmeting van het kadaster uit 1918 toont.

Het plan bleek te ambitieus. De freule besloot, mogelijk vanwege de onzekere tijden het lagere gedeelte opnieuw als boerderij te bestemmen en te verpachten. Het hogere deel (de woontoren) werd afzonderlijk verhuurd aan een antiquair, die er zijn showroom van antieke meubelen, schilderijen e.d. in onder bracht. Deze woontoren kreeg wel de veelhoekige traptoren, kruisvensters en een zadeldak tussen Gelderse gevels. Ook werd hier een fraaie ingang gepland, bestaande uit een poortboog met natuurstenen blokken, waarboven de wapensteen van de familie Van Isendoorn werd aangebracht.

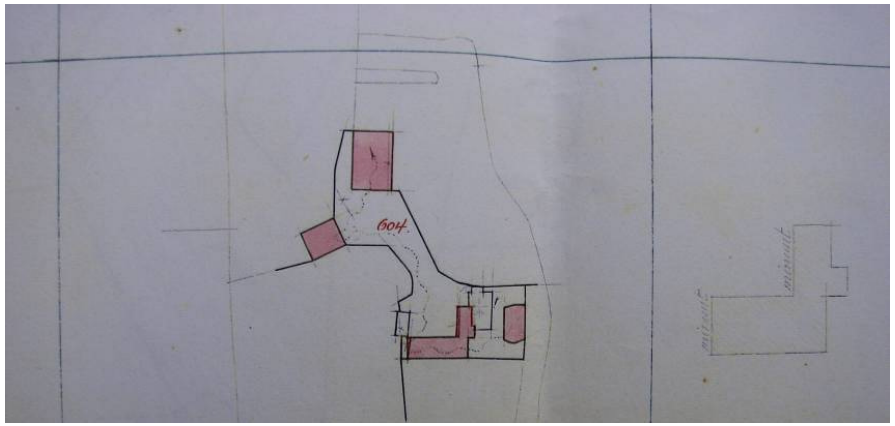

De veldmetring uit 1918 (uitwerking dienstjaar 1919) van het huis te Lathum dat de sloop van delen van het complex naar aanleiding van het plan van Te Riele weergeeft. De gesloopte delen zijn nog wel zwart omlijnd maar niet meer roze ingekleurd.

Het lagere gedeelte kreeg boven de oostelijke gevel ook een Gelderse gevel, maar verder behield dit gedeelte zijn 19de-eeuwse vensters. In hoeverre de woontoren inwendig ook werd teruggebracht in de gedroomde middeleeuwse vorm blijkt uit een krantenartikel dat verscheen na de restauratie. Van deze restauratie zijn twee interieurimpressies van Te Riele bewaard. Hij tekende twee zalen in laat middeleeuwse stijl, waarvan er één de aanduiding eetzaal heeft. Dit is het vertrek waar in de hoek de gereconstrueerde traptoren zichtbaar is.

De beschrijving in de krant meldt dat reeds op grote afstand het "Witte Huis" zichtbaar is. "*Wit is het steeds geweest, wit is het gebleven. Het bestaat uit twee gedeelten, een hoog en een hooger gedeelte, 't eerste gedekt met roode pannen, waarin "De Boer" woont, het tweede met leien. Op 't midden verheft zich een slanke toren, die zijn spits hooger in de lucht steekt dan Lathum's kerktoren. Op die spits is een windvaan aangebracht, bestaande uit een vierkant met schuine band waarboven een brakkenkop, samen voorstellende het wapen van Lathum. De schuine band is rood, het vierkant goud. De gevels zijn zoveel mogelijk hersteld, zooals ze vroeger geweest zijn. De fiolen en schoorstenen zijn afgedekt met zandsteen. Het geheel maakt een verheffenden indruk en doet denken aan een oud slot. Een breede stoep geeft toegang tot het hoofdgebouw. De treden zijn afgedekt met Niedermendiger steen. Links en rechts staat een hardsteen, waarop links het wapen van Lathum, rechts dat Van Heeckeren prijkt. Bezijden de stoep is een brok zandsteen gemetseld met de inscriptie: Renovatum Ao Dni 1917. De hoofdingang wordt afgesloten door een zware ouderwetsche eikenhouten deur, met zwaar smeedwerk beslagen. Een klok, buiten tegen het gebouw aangebracht, doet dienst als huisbel. Boven den ingang prijkt het wapen van de familie van Isendoorn. Het draagt het jaartal 1562"* Hierna volgt de mededeling dat de funderingen van het poortgebouw waarin deze steen zat ongeveer een jaar geleden (1916/17) zijn teruggevonden.

De journalist vervolgt zijn beschrijving met het interieur: *Treden wij het gebouw binnen, dan komen we in de groote benedenzaal. Een eenvoudigen parketvloer biedt een hechten steun voor den voet. De oud-Hollandsche schouw trekt wel het eerst onze aandacht. Ze is opgetrokken in Chaffoniaire* [= de veelvuldig in de 19de eeuw bij interieurwerk gebruikte Franse natuursteen Savonnières]. *In het midden prijkt het wapen van Van Heeckeren van Kell: een schild met kruis. Dit wapen is omgeven door een lauwerkrans van eikebladeren, het symbool van onvergankelijkheid. Reeds in de 14de eeuw wordt in de geschiedenis melding gemaakt van de Van Heeckerens. De schouw is versierd met een tegeltableau, voorstellende het koggeschip de VII Provinciën van Admiraal de Ruyter, zooals een onderschrift duidelijk aanwijst. Langs de wanden der zaal is een 2 M. hooge in de was gewreven eikenhouten lambriseering aangebracht. In den hoek der zaal zien we een Estrade (traptoren) ter grootte van plm. 2½ bij 1½ M. De raamkozijnen bestaan uit zandsteen. Het bovenste gedeelte der ramen bestaat uit glas in lood, het onderste uit openstaande ramen, voorzien van kunstsmeedwerk. De vensterbanken nodigen tot zitten uit. …*

De eikenhouten wenteltrap, die tot boven in den toren doorloopt, geeft toegang tot de verschillende verdiepingen. Op de 1e verdieping zien wij links een badkamer, W.C. , gootsteen, enz., rechts een groote corridor, die toegang geeft tot drie kamers. Ook hier zien we een parketvloer. Oude moerbalken, waarover hinderbalken [bedoeld worden kinderbinten] *en waartusschen triplexplaten, vormen tezamen de zoldering. Op de 2e verdieping geeft eveneens een corridor toegang tot drie kamers, die gedeeltelijk onder de kap zijn gebouwd. …….. (beschrijving over uitzicht). Evenals op de 1e verdieping zijn ook hier deuren, ramen en ander houtwerk gebeitst, als ware het eikenhout. Op de derden verdieping vinden we de zolder benevens twee kamers.*

De wenteltrap afdalend komen in het sousterrain. Hier vinden we keuken, bijkeuken, kamer voor het personeel en kelder. In de keuken is een groot fornuis geplaatst met warm-water-installatie. In de bijkeuken staat de perspomp, die het water naar het reservoir boven de badkamer voert. Een trap, waarvan de treden ook met Niedermendiger steen zijn afgedekt, leidt ons weer op den beganen grond.

De restauratie werd opgedragen aan den heer G.J. te Riele uit Deventer. Het werk werd uitgevoerd door den heer Bennink, aannemer te Rheden. Met dankbaarheid mag zeker melding gemaakt worden dat het werk zonder stoornis werd voltooid. Ongelukken kwamen niet voor, wat bij een dergelijke restauratie zeker tot de zeldzaamheden behoort".

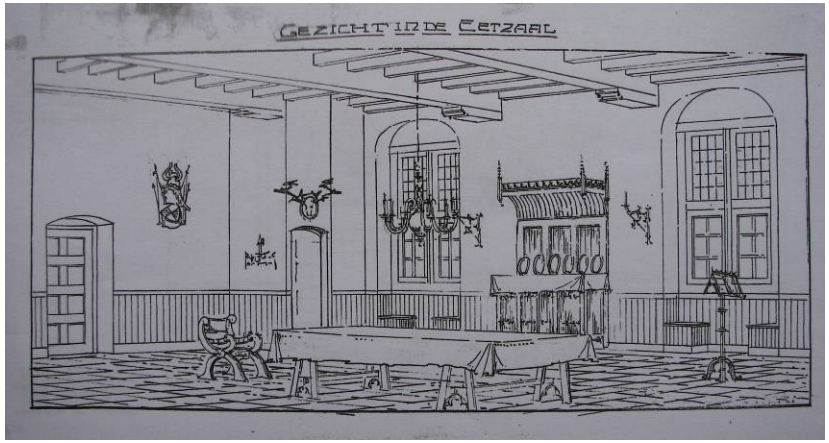

Impressie van Te Riele van de eetzaal in de onderbouw van de woontoren, met links achter de traptoren. Uit de beschrijving blijkt dat deze zaal in de getekende vorm inderdaad grotendeels is gerealiseerd.

Opvallend is dat de lagere vleugel niet wordt beschreven. Deze is dan reeds als boerenwoning in gebruik. Hier heeft Te Riele weliswaar ook fraaie plannen van gemaakt, maar deze zijn uiteindelijk maar fragmentarisch uitgevoerd. Zo werden de 18/19de-eeuwse kozijnen gespaard en behield de begane grond een onderverdeling in gang met trappenhuis en drie kamers. De grote, door Te Riele gewenste zaal werd wel begonnen, maar deze operatie is mogelijk vanwege de moeilijke omstandigheden tijdens de Eerste Wereldoorlog door de eigenaresse afgeblazen. Er was door Te Riele al wel een begin was gemaakt met de aanpak van de balklaag (ook met eikenimitatie-afwerking!) en de grote schouw. Uiteindelijk werd in deze zaal, waar zich nog wel een oudere scheidingsmuur bevond, een nieuwe indeling gemaakt met gang, trappenhuis en een kamer op de noord-westelijke hoek. De freule betrok ook het wel volledig gerestaureerde en ingerichte hoge gedeelte niet voor bewoning. Hier vestigde zich een antiquair.

Deze antiquair moest mee maken dat terugtrekkende Duitse troepen de oude woontoren op 2 april 1945 opbliezen, nadat ze in de kelders springladingen hadden aangebracht. In deze regio ondergingen meerdere monumenten dit lot (Huis Bingerden, toren van de Martinikerk in Doesburg).

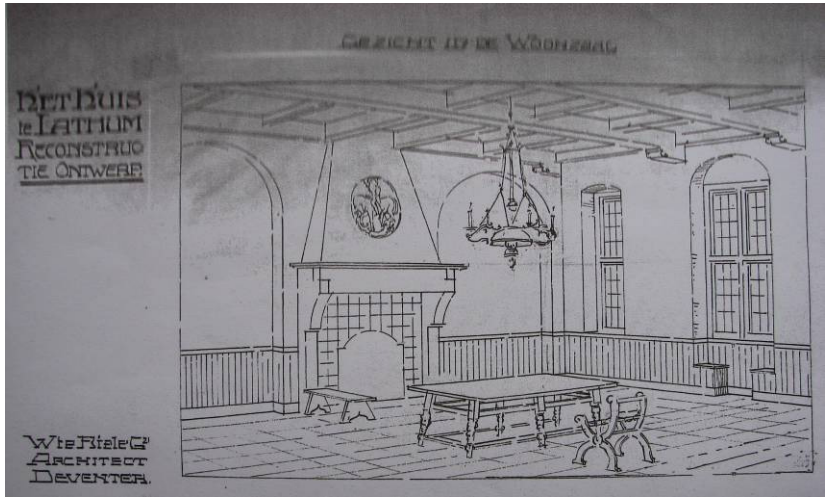

Impressie door Te Riele van de woonzaal in de lagere vleugel. De schouw kwam in sobere vorm tot stand, tezamen met de aanzetten voor de grote boognissen ter weerszijden daarvan. De vensterbanken, lambrisering en grootste ruimtewerking kwamen niet tot stand.

Het huis te Lathum na de restauratie door Te Riele.

De hoofdentree met natuurstenen trap, boogdoorgang en wapen van Van Isendoorn daarboven, kort na de restauratie door Te Riele.

Het hoge deel met de entree en wapensteen na restauratie (Coll Jan Harenberg)

Het huis voor 1940 vanuit het noord-oosten. Collectie Jan Harenberg

Het huis na restauratie vanuit het zuid-oosten (coll Jan Harenberg)

De noordgevels van het complex rond 1930.

De zuidgevel met traptoren van het hogere deel na restauratie.

Het complex gezien vanuit het zuid-westen rond 1930. Coll. Jan Harenberg

Zoals gezegd werd het na de gedeeltelijke restauratie door W. te Riele weer boeiend ogende huis door een brute actie van het Duitse Sprengkommando ingrijpend verwoest. Het gehele, zowel uit- als inwendig door Te Riele gerestaureerde en gereconstrueerde hoge gedeelte met traptoren ging door de explosie verloren. Een troosteloze ruïne was het resultaat. Getuige foto's, waarop de ruïnes nog overeind staan en het lagere deel weer is dichtgemaakt (noodherstel) heeft men nog even overwogen om het geheel weer te herstellen. Het lagere deel had aan de westzijde tijdelijk in de kap een wolfeind gekregen. Ongeveer 5 jaar na de ramp waren de ruïnes gesloopt en het puin grotendeels in de kelder gestort. Een deel van de steen bewaarde men voor herstelwerk. Ook de in stukken gebroken wapensteen werd opgeslagen, alsmede brokken natuursteen van de hoofdentree.

Vervolgens werd architect M.A. van Dijk uit Ede in de arm genomen om een sober herstelplan te maken. Van Dijk tekende in 1951 een plan waarin de verwoeste delen niet meer terugkeerden. De westgevel van het lagere deel, die vroeger een gemeenschappelijke binnenmuur was met het hogere deel, werd in hergebruikte baksteen opgetrokken en voorzien van

een sobere tuitgevel. In deze gevel werd, overigens veel te laag, in blinde vorm de boogpoort met natuurstenen blokken teruggebracht. Daarboven werd de wapensteen van Van Isendoorn weer in een nis ingemetseld. In het bakhuis werden in de oostgevel twee vensters ingebroken en dit deel kreeg een volledig nieuwe dakconstructie met schoorstenen. Alleen in de travee die dit deel verbindt met het huis bleef een enkelvoudige balklaag behouden. Het metselwerk van dit verbindingsgedeelte werd aan de westzijde grotendeels vernieuwd met hergebruikte kloostermoppen. Ook de zolder van het bakhuis kreeg bij de aansluiting op het huis een klampmuur in kloostermoppen.

In het huis zelf bleken ook ingrepen aan de kap en zoldervloer noodzakelijk. De moerbalken bleven zitten, de kinderbinten werden vervangen door vurenhouten balken. Ook het westelijke kapjuk werd met uitzondering van een hergebruikt mogelijk nog 17de-eeuws dekbalkjuk vernieuwd. Inwendig werd onder de zolderbalklaag een verlaagd plafond aangebracht, waardoor de bogen boven de vensters niet meer zichtbaar waren.

Het huis kort na de oorlog. Het lagere deel is reeds provisorisch dichtgemaakt. (Coll Jan Harenberg/gemeentearchief Angerlo)

De noordzijde na de verwoesting en noodherstel. Coll Jan Harenberg

Detail van de entree met daarbovende wapensteen na verwoesting.

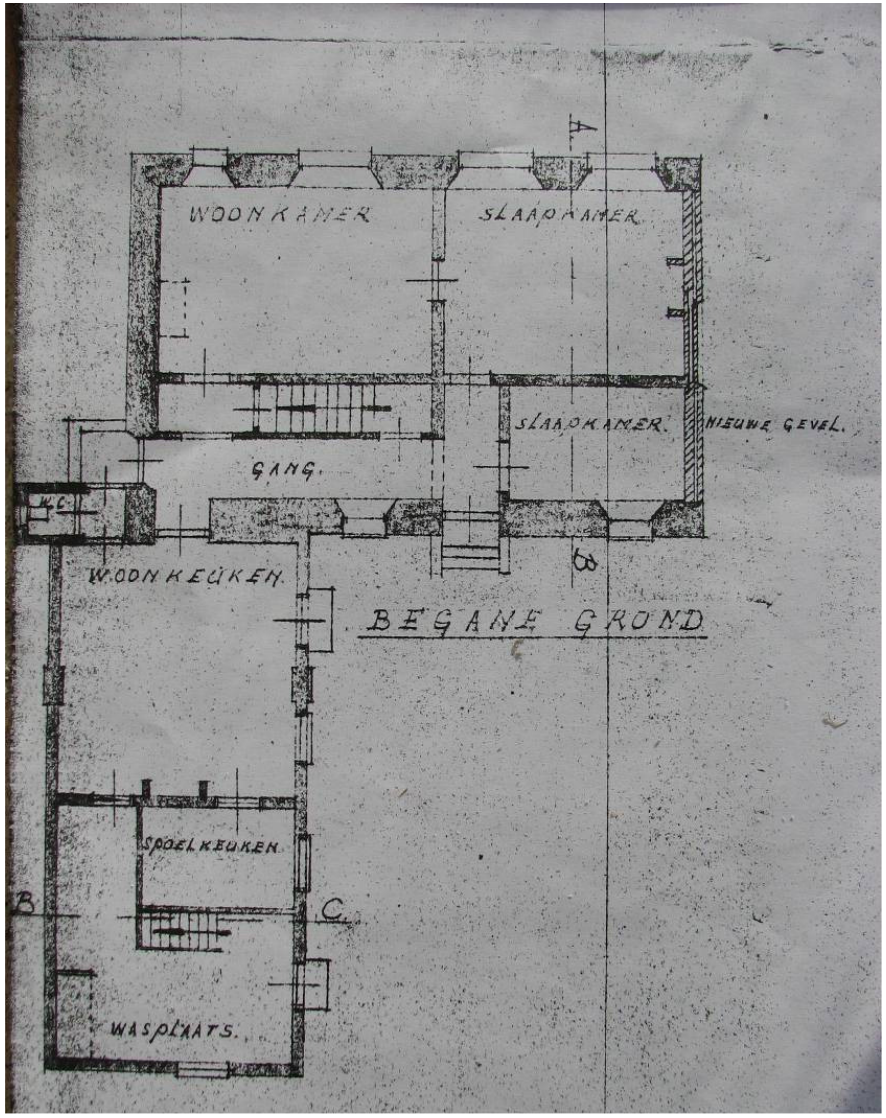

Tekening van de begane grond uit 1951. In het bakhuis is de indeling dan nog anders en bevindt de entree zich links in de westgevel.

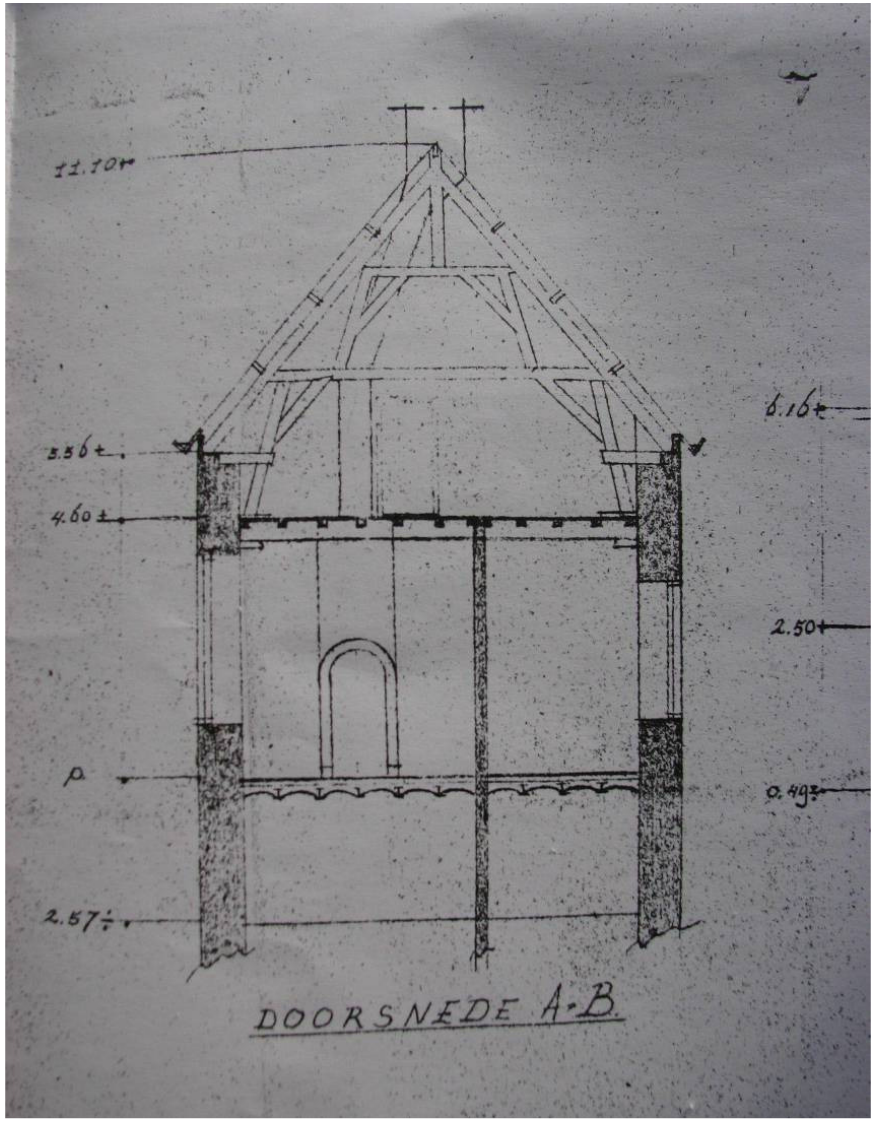

De dwarsdoorsnede van het huis gezien richting westen op de tekening uit 1951.

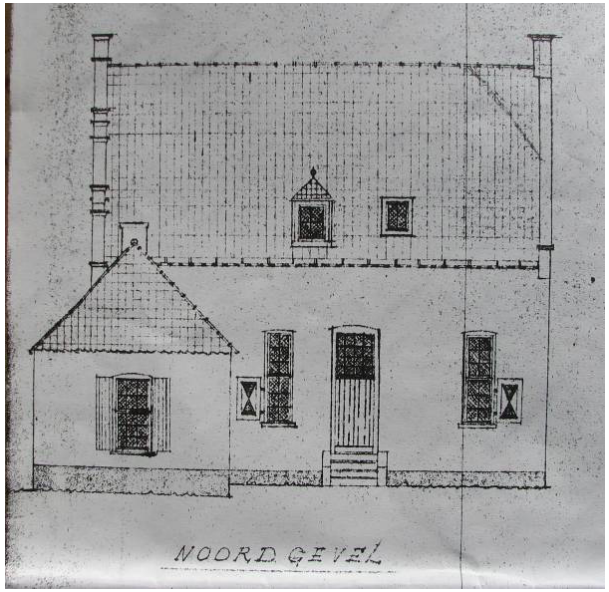

De noordgevels op het herstelplan uit 1951

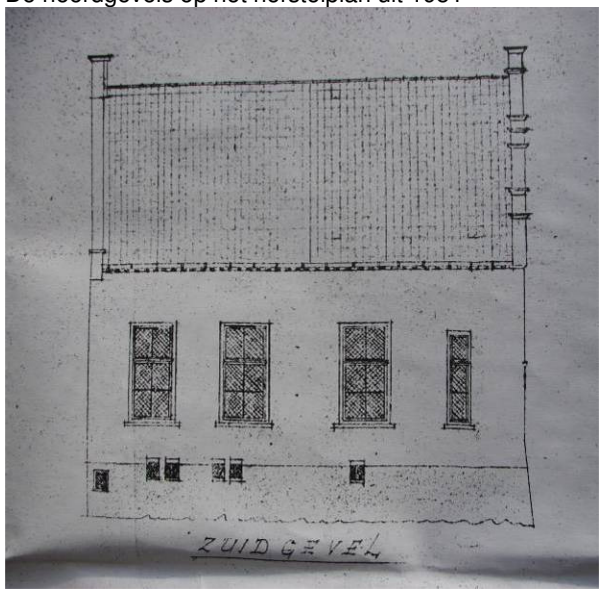

De zuidgevel op het herstelplan uit 1951.

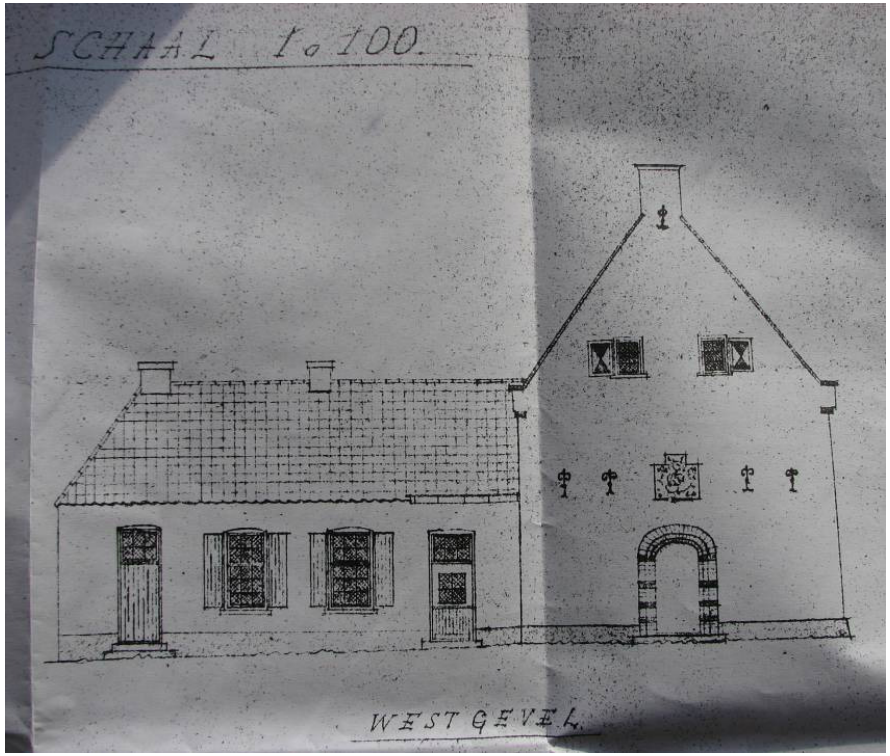

De westgevels op het herstelplan uit 1951 met de getekende poort en wapensteen in de te herbouwen westgevel. Overigens is deze gevel niet in juiste verhoudingen getekend, de poort is veel lager in de gevel terecht gekomen. Let ook op de deur links in de gevel van het bakhuis, waar thans een venster aanwezig is!

De tijdens de restauratie van Te Riele nog behouden schaapskooi was inmiddels ook verdwenen, zoals de kadastrale kaarten van 1948 en 1949 tonen. Wel is toen aan de laat 19de–eeuwse schuur aan de westzijde een kleinveeschuurtje aangebouwd.

In hoeverre sommige onderdelen van het pand nog na 1951 zijn uitgevoerd is niet geheel duidelijk. Zo bevindt zich thans in de onderbouw van de zuidgevel een deur naar de kelder. Ook is de deur in de westgevel van het bakhuis verplaatst naar de tweede travee. De luiken die nog aanwezig waren bij de houten kloosterkozijnen van de noordgevel zijn thans verdwenen.

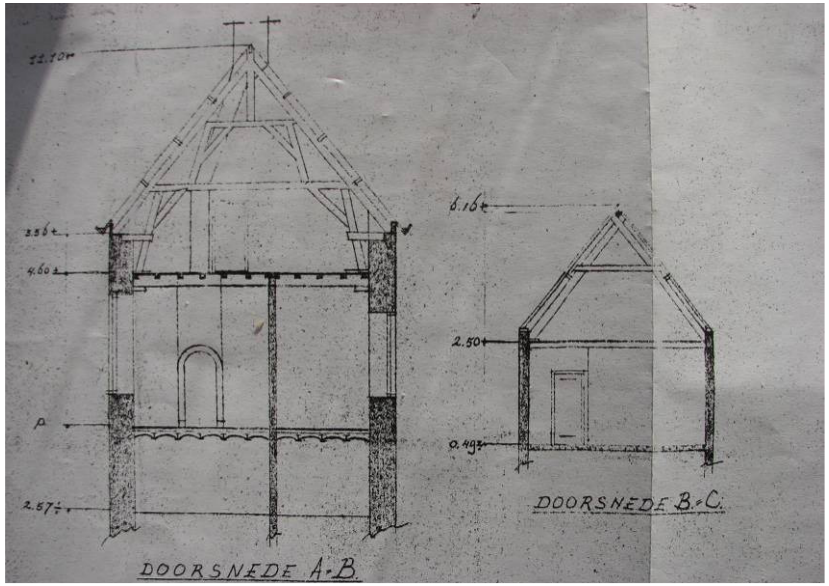

Doorsnedes van het huis en bakhuis op de tekening van 1951.

Het huis gezien vanuit het oosten in 1955. De toiletuitbouw is dan nog rechts van de deur aanwezig!

Luchtfoto van het huis Lathum en omgeving omstreeks 1951. De rivierenweg is nog niet aangelegd, het goed en dorp vormen nog één geheel.

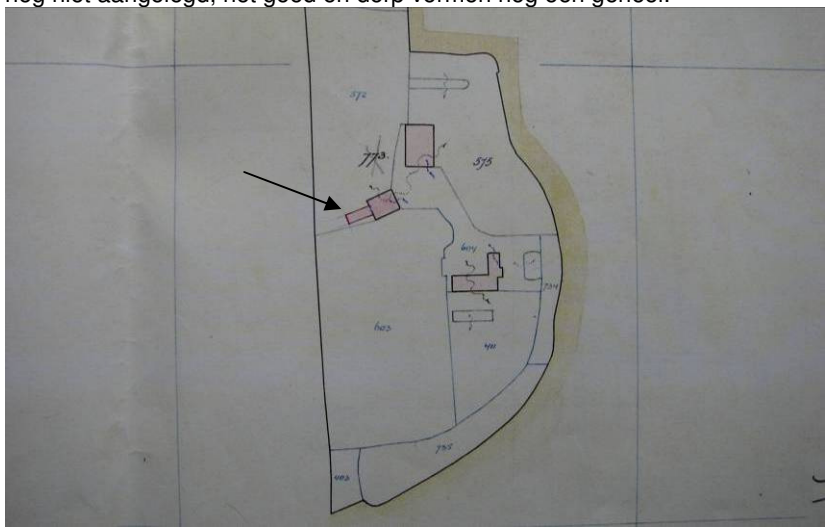
Kadastrale veldschets van het huis uit 1948. De schaapskooi is gesloopt de schuur is uitgebreid met een smal schuurtje (zie zwarte pijl).

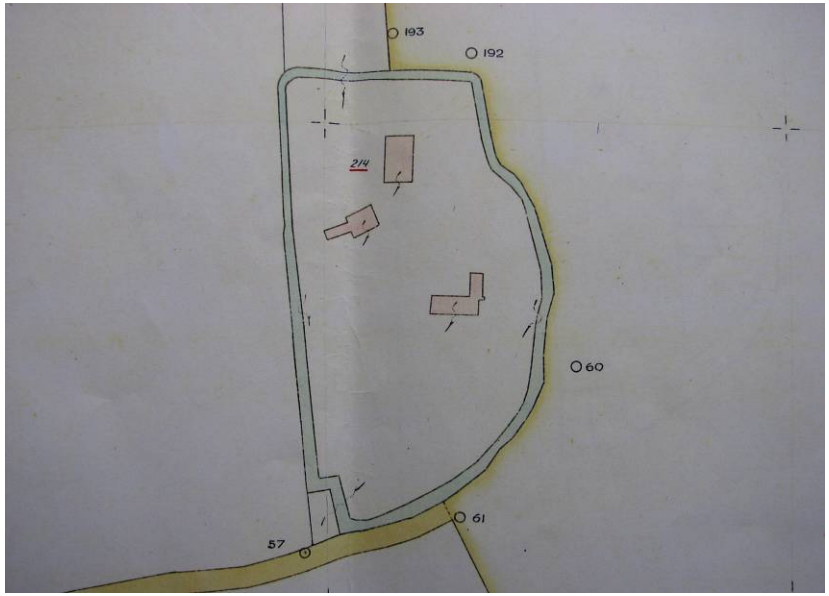

De nette versie van de kadastrale wijziging uit 1949. De huidige vorm is vrijwel bereikt.

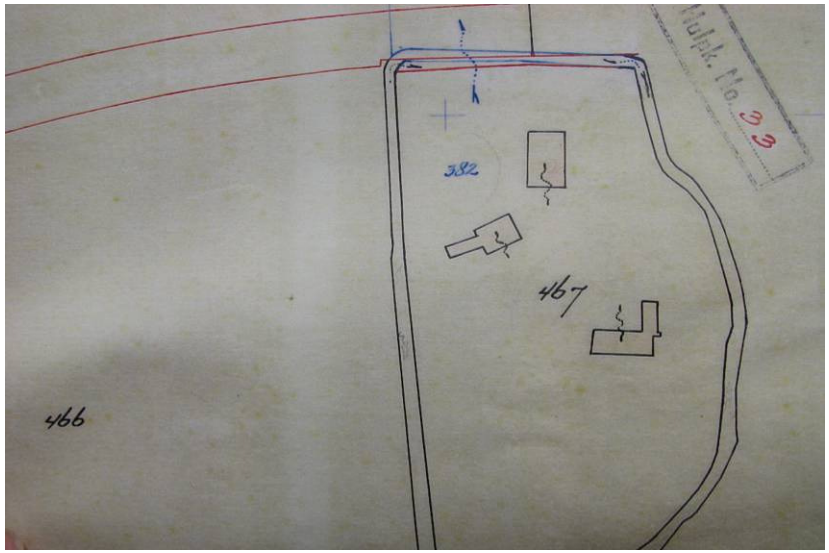

Kadastrale meting uit 1961, waarop de aanpassing van de noordelijke singel van het huis is aangegeven, in verband met de aanleg van de Rivierenweg.

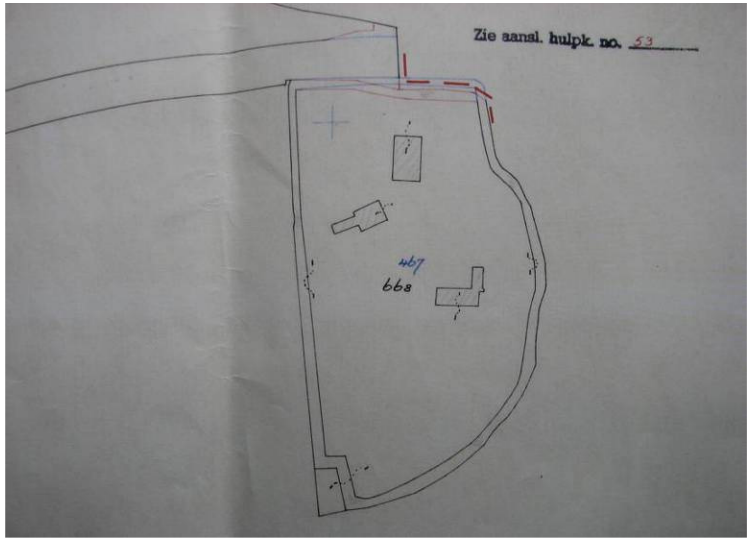

Kadastrale veldmeting uit 1967 met daarop de overeengekomen aanpassing van de singel ten behoeve van de nieuwe Rivierenweg.

Prettig voor het verkeer, maar beeldverstorend voor het dorp en Huis Lathum was de aanleg van de Rivierenweg in de jaren ’60. Hierdoor werden het huis en dorp zowel visueel als functioneel van elkaar gescheiden, waarmee een eeuwenoude situatie ongedaan werd gemaakt. De aanleg van de weg maakte aanpassingen aan de noordelijke gracht van het kasteelterrein noodzakelijk, zoals op kadastrale veldmetingen van 1961 en 1967 te zien is.

Op het huis gebeurde weinig meer. Het bleef nog lang een boerderij. De gevels van de grote oude schuur werden stapsgewijs compleet gemoderniseerd en de uitgebouwde toilet tegen de zuid-oosthoek van het bakhuis, nog zichtbaar op de kadastertekeningen uit de jaren ’60, verdween. In de periode tussen 1970 en 2000 zijn nog diverse ramen in het gebouw vervangen door op de oorspronkelijke ramen gelijkende exemplaren. In 2004 werd in het bakhuis in het verbindende deel een nieuwe badkamer ingericht, nadat eerder het uitgebouwde toilet aan de buitenzijde was gesloopt. Het noordelijke deel werd tot een ongedeelde ruimte omgevormd met een nieuwe tegelvloer. In 2008 is het complex verkocht, waarbij uiteindelijk de heer C. Nass uit Elst het geheel verwierf.

3 BOUWHISTORISCHE BESCHRIJVING

3.1 PLATTEGROND EN OPBOUW:

Het op een verhoging in het landschap gelegen huis bestaat thans uit twee haaks op elkaar gebouwde bouwdelen, beide opgetrokken op een rechthoekige plattegrond. Het feitelijke huis betreft een geheel onderkelderd huis met een hoge begane grond en daarboven een zolder onder een zadeldak. Omdat de heuvel aan de zuidzijde snel weer afloopt ligt bij de zuidgevel de kelder op maaiveldhoogte, waardoor deze gevel aanmerkelijk hoger is dan de noordgevel. Ook bij de oostelijke kopgevel loopt het maaiveld van rechts, waar een zijingang aanwezig is, naar links sterk af. Het bakhuis staat links met de kopgevel voor ruim tweederde tegen de noordgevel van het huis. Bij de oostgevel van het huis springt het bakhuis met zijn zuidgevel nog iets uit. Het bakhuis heeft geen onderkeldering en heeft een begane grond die minder hoog is dan die van het huis. Het bakhuis sluit af met een zadeldak, dat naar het noorden toe overgaat in een schilddak.

3.2 DAKEN & DAKELEMENTEN:

Het steile zadeldak van het huis heeft een keramische dakbedekking (rode verbeterde Hollandse pannen). Midden onder op het noordelijke dakvlak is een kleine dakkapel aanwezig met een schilddakje, met overstek, met loden nok en kepers en zinken piron. De dakkapel heeft zinken wangen en een kozijn met 4-ruits naar buiten draaiend raampje. Een dakkapel in deze vorm is sedert de restauratie van Te Riele op deze plaats aanwezig. Er rechts naast bevindt zich in het dak een oud ijzeren 2-ruits dakraam. In het zuidelijke dakschild bevinden zich vlak boven de goot een drietal jongere dakvensters. De kap bezit zogenaamde, met zink beklede schampgoten op ijzeren beugels.

Het dak van het bakhuis bezit een zelfde dakbedekking. Op het nokeinde en op ongeveer 2 meter daarachter staan in naoorlogse baksteen gemetselde eenvoudige schoorstenen. Zowel in het oostelijke dakvlak, als in het westelijke is weer een ijzeren 2-ruits dakraam aangebracht. Deze kap bezit zinken mastgoten.

Detail van het zuidelijke dakvlak met dakramen.

De dakkapel in het noordelijke dakvlak.

De aansluiting van het dak van het bakhuis op het huis.

Het oostelijke dakvlak van het bakhuis.

Het westelijke (rechts) en noordelijke (links) dakvlak van het bakhuis

Detail daklijst noordgevel met muizetand en kwartholle profiellijst daarboven.

3.3 GEVELS

3.3.1 Gevels van het huis

De voorgevel (noordgevel) wordt deels links afgedekt door het hierop aansluitende bakhuis. Deze gevel is voorzien van een pleisterlaag die op sommige plaatsen is weggevallen. Daar is metselwerk zichtbaar in een groot formaat baksteen. De gevel sluit boven af middels een iets uitkragende platte laag met daarboven een muizetandlijst en daarboven een afsluiting middels een rollaag van geprofileerde baksteen met een kwarthol profiel. In de zwartgrijs geverfde plint bevindt zich rechts van de entree verdiept in een koekoek een kelderlicht met twee openingen met daarachter een verdiept geplaatst houten klapraam.

De hoofdingang bevindt zich rechts van de middenas. Voor deze entree ligt een hardstenen bordestrap van drie treden. De deur bezit een zwaar, mogelijk nog laat 18de-eeuws deurkozijn op hardstenen neuten. De deur zelf betreft een jongere opgeklampte deur (kraaldelen). Boven het sober geprofileerde kalf een 9-ruits bovenlicht.

Links en rechts van deze deur bevindt zich een smal, hoog venster met een licht getoogde afsluiting. Beide vensters hebben een oud, mogelijk laat 18de-eeuws zwaar kozijn, dat vermoedelijk door Te Riele is aangepast middels toevoeging van een lekdorpel en een vast, ongeprofileerd kalf. Het onderlicht was afsluitbaar met een luik, maar de luiken zijn verdwenen. In zowel het onderlicht als bovenlicht is een 6-ruits raam geplaatst, waarvan wat betreft de oudere exemplaren de verticale roede breder is. Met name bij het rechter venster is het onderraam in de late 20ste eeuw vernieuwd, waarbij de middenroede smaller is geworden.

Tegen de gevel is links en rechts een zinken hemelwaterafvoer geplaatst. Het pleisterwerk vertoont diverse, donkerder getinte (herstel)plekken.

Overzicht van de noordgevel

Het kelderlicht in de koekoek.

Detail van de entree en linker venster in de noordgevel.

Het rechter deel van de noordgevel met venster. Let op het verschil in de roedenmaat in het oudere bovenlicht en jongere onderlicht.

De linker zijgevel (oostgevel) is wat betreft de onderbouw opgetrokken in een groot formaat baksteen (27-28 x 14 x 6,5cm, 10 lagen = 79cm). Op dit gevelwerk zi9jn nog resten aanwezig van een dunne pleisterlaag (vertinlaag). De naar ontwerp van Te Riele gebouwde topgevel in 16de-eeuwse Gelderse trant met in- en uitzwenkende contouren en doorgestoken vierkante pinakels is gemetseld in een machinale baksteen, waarop ook nog resten van een vertinlaag aanwezig zijn. Deze topgevel heeft drie muizetandlijsten, onder uitkragende platte lagen. Ook de pinakels zijn met deze muizetandlijsten versierd. De pinakels zijn afgedekt met een zandstenen geprofileerde dekplaat.
De onderbouw van deze gevel verjongt van beneden naar boven volgens een geleidelijk verlopende schuine lijn. In dit gevelwerk is veel herstelwerk uitgevoerd in andere steen. In dit gevelwerk is een smal kelderlicht aanwezig. Het gevelwerk daarboven is behoudens de deur uiterst rechts, geheel blind uitgevoerd. De deur is geplaatst in een door een onregelmatige korfboog afgesloten nis. Het kozijn is zelf rechthoekig, met daarin een opgeklampte deur. In de topgevel zijn boven de onderste tandlijst, gecentreerd twee rechthoekige vensters onder strekken aanwezig. Beide vensters hebben 4-ruits stolpramen.

Zicht op de linker gevelhoek met aanzet van de Gelderse gevel.

Overzicht van de oostgevel.

Detail van één van de pinakels van de Gelderse topgevel.

Zicht langs de oostgevel richting de zuidgevel van het bakhuis. De plint verbreedt zich geleidelijk naar onderen, het werk daarboven helt juist weer iets over!

De zuidgevel (achtergevel) is vanwege het feit dat het maaiveld aan deze zijde veel lager ligt, aanmerkelijk hoger dan de andere gevels. De kelder ligt hier als een souterrain vrijwel geheel vrij. Net als bij de oostgevel verdikt ook hier de onderbouw zich naar beneden toe geleidelijk. Deze gevel is thans geheel afgewerkt met een grijze cementpleister. De gevel sluit net als de noordgevel boven af middels een iets uitkragende platte laag met daarboven een muizetandlijst en daarboven een afsluiting middels een rollaag van geprofileerde baksteen met een kwarthol profiel.

In de onderbouw bevindt links een pas ver na de oorlog aangebrachte opgeklampte deur in een rechthoekige opening. Rechts daarnaast bevindt zich een kelderlicht, met een tweelichtopening. De rechter is nog afgesloten met een luikje. Rechts van het midden bevindt een enkelvoudig kelderlicht met luikje.

In het geveldeel daarboven bevinden zich vier grote vensters. Van deze vensters is de rechter wel veel smaller en iets lager dan de andere drie vensters. De andere drie vensters bezitten houten kozijnen met 6-ruits schuiframen. Het rechter venster bezit een zwaar kozijn met 3-ruits schuifraam. Bij de meeste vensters zijn de kozijnen oud (19^{de-}eeuws?), maar zijn de ramen zelf in de late 20ste eeuw grotendeels in stijl vernieuwd. Een drietal staafankers scheidt de begane grond van de blinde borstwering van de zolder. Naast baksteen van een groot formaat is onderin de plint ook baksteen van een 18de-eeuws formaat zichtbaar, behorend bij herstelwerk.
Op de beide gevelhoeken zijn hemelwaterafvoeren in zink aanwezig.

Detail van de onderbouw met entree van de kelder.

Overzicht van de zuidgevel.

De westelijke zijgevel betreft een na de verwoesting van de oude woontoren in 1951 herbouwde gevel, waarbij baksteen van een verschillend formaat en kleur is hergebruikt. Van een duidelijk metselverband is bij deze als schoon werk uitgevoerde gevel geen sprake. Door de grijze cementvoeg heeft de sobere gevel een wat doodse aanblik gekregen.
Midden in de onderbouw is blinde, door een korfboog afgesloten poort opgenomen. De boog en dagzijden bezitten holle profielen en sprongen. Voor deze poort zijn profielstenen en natuurstenen kantblokken, geboortestenen, tussenboogstenen en sluitsteen van de oude entree van de verwoeste woontoren hergebruikt. Ook de duimblokken met smeedijzeren duimen van de poort zijn verwerkt.
Boven deze poort is in de gevel een diepe rechthoekige nis gemaakt, met een smaller eveneens rechthoekig nisgedeelte daarboven. In deze nis zijn de zwaar beschadigde restanten van de wapensteen uit 1562 aangebracht. De steen bestaat uit een zandstenen gedeelte, met in hoog reliëf twee schilddragende leeuwen met het wapenschild van Van Isendoorn, bekroond door een rijk helmteken. Het smallere deel daarboven lijkt in grijze kalksteen te zijn uitgevoerd en bezit in reliëf een weergave van een kroon met een geprofileerde omlijsting.
De tuitgevelvormige topgevel heeft zich trapsgewijs uitkragende schouderstukken en een tevens als schoorsteen fungerende tuit (hals) in de top. De gevel is afgedekt met zink. In deze topgevel bevinden zich twee vensters met 6-ruits draairamen.

Overzicht van de westgevel en zuidgevel (rechts)

Zicht op de blinde poort in de westgevel.

De zwaar beschadigde en verweerde wapensteen uit 1562 in de nis in de westgevel.

Zicht langs de topgevel van de westgevel.

3.3.2 Gevels van het bakhuis

Wanneer we het bakhuis van enige afstand beschouwen, lijken we van doen te hebben met een gaaf bewaard, laat 18de- of vroeg 19de -eeuws gebouw. Bij nadere bestudering blijkt echter dat de verschillende gevels van het bakhuis tal van meer en minder duidelijke bouwsporen bezitten. Een opvallend element in zowel de oost- als westgevel is de liseen die de gevels van de eerste op het huis aansluitende travee scheidt van de overige geveldelen. Ook het metselwerk van deze geveldelen van de eerste travee is van een geheel ander karakter dan de overige geveldelen.

De voorgevel (westgevel) heeft een vierassige indeling. De rechter travee, rechts van de liseen heeft gevelwerk gemetseld in hergebruikte kloostermoppen (27 x 12 x 6cm) gemetseld in staand verband. De rest van de gevel is gemetseld in bruin/rode handvorm baksteen in kruisverband. Het steenformaat bedraagt 20-21 x 10 x 4,5cm, 10 lagen meten 52,5cm. Van de in dit geveldeel aanwezige openingen is die van het rechter venster nog oorspronkelijk, met aan de onderzijde een rollaag en boven een strek. Het venster heeft een kozijn met opgeklampte luiken en een later vernieuwd 15-ruits schuifraam. Links daarnaast bevindt zich thans een opgeklampte deur met een bovenlicht met elkaar kruisende horizontale en verticale roeden dicht langs de raamranden, waardoor vulruitjes ontstaan. Op deze plaats zat voorheen een venster, dat na 1951 naar de linker travee is verplaatst. De deur die in die travee aanwezig was is naar deze travee verplaatst. De linker travee bezit thans dus een venster, weer met 15-ruits schuifraam en luiken. De dichtzetting van de borstwering onder dit venster is nog zichtbaar. In de rechter travee is een deur geplaatst met bovenlicht, van het zelfde type als hierboven beschreven. Boven in de gevel eenvoudige staafankers.

De noordelijke kopgevel is wat betreft het rechter deel ook weer gemetseld in bruin/rode handvormsteen van het zelfde formaat als gehanteerd in de westgevel. Het hier rechts van de middenas aanwezige venster heeft ook een kozijn met luiken en een 15-ruits schuifraam. De opening is oorspronkelijk. Direct links van het venster is een verticale bouwnaad herkenbaar. Het linker deel van de gevel (ooit een tijdlang afgedekt door een aanbouw) is gemetseld in een iets dunnere baksteen (21 x 10 x 4cm).

De noordelijke kopgevel en de westgevel van het bakhuis.

De westgevel van het bakhuis met de in hergebruikte steen gemetselde rechter travee.

Detail van de verticale bouwnaad in de noordelijke kopgevel van het bakhuis.

De oostgevel heeft een uitspringende plint, met daarin verwerkt veel naoorlogse baksteen. Ook hier zijn in het opgaande werk boven deze plint diverse bouwsporen zichtbaar. De beide aanwezige vensters zijn in 1951 (linker venster) en daarna (rechter venster) in deze voorheen blinde gevel ingebroken. In het rechter gevelvlak is een bouwnaad zichtbaar. Het metselwerk rechts van deze naad is weer opgetrokken in baksteen met een formaat van 21 x 10 x 4cm, net als het omhoekende werk van de noordgevel. Het werk links van de naad bezit overwegend steen met eren dikte van 4,5cm, als in de westgevel. Ook in de muurdam tussen beide vensters is een bouwnaad waarneembaar. Duidelijke verschillen in steen aan weerszijden van deze naad zijn niet waar te nemen. Dit is de plaats waar de zuidgevel van de verdwenen zijbeuk aansloot op de oostgevel van de het bakhuis. Links van het linker venster bevindt zich weer een brede liseen, gemetseld in baksteen met een formaat van 20-21 x 10 x 4,4cm. Het gevelwerk daar links van, dat ook omhoekt in de zuidgevel toont rommelig metselwerk, met diverse soorten steen, waaronder ook machinale baksteen. Tegen deze hoek heeft nog lang een onder een lessenaarsdakje gevatte toiletuitbouw gestaan, waardoor de zuidgevel van het bakhuis binnen was komen te liggen.

De onderbouw van de oostgevel van het bakhuis, linker deel, met de uitspringende naoorlogse plint.

De oostgevel van het huis (links) en de zuidgevel van het bakhuis (rechts). De aftekening van de toiletaanbouw is duidelijk zichtbaar.

De zuidgevel van het bakhuis met zeer rommelig metselwerk, resultaat van inboetwerk, na het wegbreken van de toiletuitbouw.

Zicht op de noord-westelijke hoek van het bakhuis.

Overzicht van de oostgevel van het bakhuis. De pijlen wijzen naar hierboven genoemde bouwnaden. Op de gevel restanten van de witte vertinlaag.

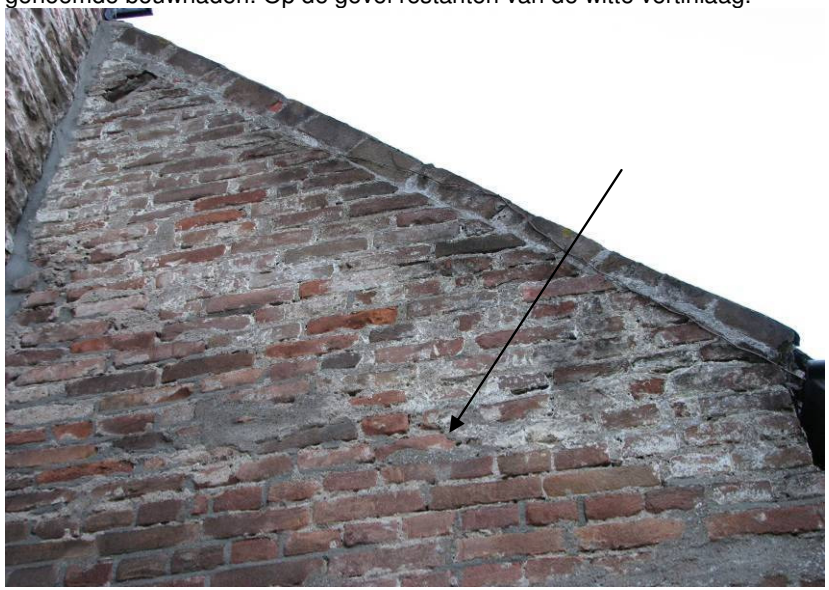

De topgevel van de zuidgevel van het bakhuis. De pijl wijst naar de daklijn van het gesloopte toilet.

Aansluiting van de westgevel van het bakhuis op de noordgevel van het huis.

3.4 INTERIEURS:

3.4.1. Het huis; kelders

Het gehele huis is voorzien van een onderkeldering. Deze kelder is middels wanden onderverdeeld in een viertal hoofdvertrekken. Een dikke, waarschijnlijk nog 17de-eeuwse muur, gebouwd tussen de noord- en zuidgevel verdeelt het geheel in twee helften, waarvan de oostelijke helft iets groter is dan de westelijke helft. Haaks op deze muur bevinden zich dunnere en veel jongere (vroeg 20ste-eeuwse) muren die de beide helften weer verder onderverdelen in noordelijke en zuidelijke vertrekken. De zuidelijke vertrekken zijn dubbel zo groot als de noordelijke. De toegang, middels een rechte steektrap bevindt zich in de noord-oostelijke ruimte. Achter deze trap bevindt zich nog een dwarsmuur, die dit vertrek weer in tweeën verdeelt, waardoor een klein vertrek en een overloop is ontstaan. De trap komt uit op de overloop en via deze ruimte krijgt men toegang tot het eerder genoemde achtergelegen vertrek, het grote zuid-oostelijke vertrek en het kleinere noord-westelijke vertrek. Dit laatste vertrek is weer via een deur midden in de scheidingswand verbonden met het grote zuid-westelijke vertrek, dat tevens in de zuidgevel een buitendeur heeft.

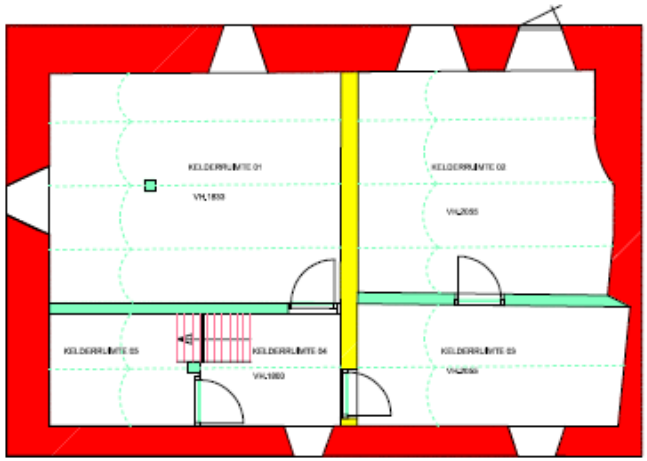

Plattegrond van de kelder, het noorden is onder.

Hoewel uit de dikte van de muren ter plaatse van de kelderlichten duidelijk is dat deze kelder is ingebouwd in een veel ouder bouwwerk, maken de kelders in hun huidige vorm door de afwerking (gestucte wanden, paneeldeuren en tegelvloeren met dubbel hardgebakken tegels) en het gewelftype (troggewelven op stalen liggers) een laat-19de/vroeg 20ste-eeuwse indruk. In bouwhistorisch opzicht heeft de kelder enkele opvallende onderdelen. Ten eerste betreft dit het vreemde golvende verloop van de westelijke buitengevel. Het is niet duidelijk of dit verloop samenhangt met het feit dat zich in het verwoeste gedeelte in de zuid-oostelijke hoek een inpandige traptoren heeft bevonden, waarvan het dikkere zuidelijke gedeelte van de westgevel dan mogelijk de oostelijker onderbouw vormde. Anderzijds is het mogelijk dat dit verloop samenhangt met de kracht die door de explosie in de naast gelegen kelder (thans verdwenen) op deze gevel is uitgeoefend. Duidelijk is in ieder geval dat deze gevel aan de buitenzijde in 1951 voorzien is van een beklamping, als onderbouw van de huidige westgevel.

Zicht in de zuid-westelijke ruimte met op de achtergrond de ruim na de oorlog aangebrachte buitendeur in de zuidgevel en rechts de golvend verlopende westgevel.

De trap naar de kelder, gelegen onder de trap naar de zolder.

De vloer van de overloop, waar de keldertrap uitkomt, is belegd met rode en zwarte dubbel hardgebakken tegels in schaakbordpatroon. De wanden zijn gestuct en wit gesausd, evenals de troggewelven. Opvallend element in deze ruimte is de onderin de noordgevel zichtbare bakstenen boog. Wat de betekenis van deze boog is, is thans vooralsnog niet duidelijk. Een bij de fundering behorende spaarboog is het vermoedelijk niet, aangezien links en rechts ervan geen bogen zijn waargenomen. Mogelijk betreft het een boog voor een gemetseld riool of watergang. Erboven is een kelderlicht aanwezig, met schuin geplaatste, zich naar binnen verbredende dagkanten. De deur in deze overloop naar het noord-oostelijke vertrek betreft een paneeldeur met één groot paneel, die aanmerkelijk ouder is dan de overige deuren.

De boog (zie zwarte pijl) in de noordgevel van de kelderoverloop.

De oude deur (aan één zijde beklampt, aan andere zijde een groot paneel vormend) in de wand tussen de kelderoverloop en het kleine noord-oostelijke vertrek.

Zicht in het noord-oostelijke vertrek richting oostgevel met sporen van een gedicht kelderlicht.

Het smalle noord-westelijke vertrek richting westgevel gezien.

Detail tegelvloer in het zuidwestelijke vertrek.

De tegelvloer in het nooord-westelijke vertrek.

Tweelichtvenster in de zuidgevel van het zuid-westelijke vertrek.

Het grote zuid-oostelijke vertrek gezien richting oostgevel.

Het zuid-oostelijke grote vertrek heeft net als de andere ruimten oostelijk van de dikke dwarsmuur een vloer van rode en zwarte plavuizen in schaakbordpatroon. Onder de balken van de troggewelven is hier een stalen onderslag, halverwege ondersteund door een gemetselde kolom aanwezig. Laag houten schotwerk kadert hier een hoek (noord-oostelijke hoek) af.

Het noord-westelijke vertrek heeft een tegelvloer van gebroken witte en grijze tegels met een rechthoekige rand van rode tegels. De wanden zijn weer wit gestuct evenals het gewelf. De deur tussen dit vertrek en het zuid-westelijke vertrek betreft een oorspronkelijke 6-vaks paneeldeur (zoals op begane grond) waarvan echter alleen de klampen (met jongere afplating) behouden zijn gebleven. De vloer in het zuid-westelijke vertrek is identiek aan die van het noord-westelijke vertrek. Verder zijn ook hier de wanden en gewelven wit gekalkt. Dit vertrek heeft echter verder ook een hoge in grijze verf aangeduide lambrisering op de wanden.

De zuid-oostelijke ruimte met op de achtergrond het kelderlicht in de oostgevel.

De deur tussen het noord-westelijke en zuid-westelijke vertrek.

3.4.2. Het huis, begane grond

De ruimtelijke hoofdindeling van de begane grond volgt die van de hiervoor beschreven kelder. Ook hier treffen we een dikke dwarsmuur aan tussen de noord- en zuidgevel en worden de beide helften door weer haaks op deze dwarsmuur gebouwde dunnere muren verdeeld in grote zuidelijke vertrekken en kleine noordelijke ruimten. De noord-oostelijke ruimte (VKR) kent een nadere onderverdeling in een gang aan de noordzijde en een trappenhuis met trap naar de kelder en trap naar de zolder aan de zuidzijde. Oostelijk van deze trappen bevindt zich een portaaltje, met toegang naar de keldertrap en toegang naar de grotere zuid-oostelijke kamer. Oostelijk van dit portaal sluit een meterkast aan.
De gang is verbonden met de ruimten in het bakhuis en aan de oostzijde sluit een buitendeur in de oostgevel op de gang aan. Aan de westzijde heeft de gang middels een boogopening in de oude dwarsmuur verbinding met het halletje dat aansluit op de hoofdentree in de noordgevel. Westelijk van deze hal bevindt zich een klein vertrek (VR 03). Zuidelijk van de hal bevindt zich een groot vertrek (VR 02) dat heeft gefungeerd als keuken, getuige het nog tegen de westwand aanwezige keukenblok. Deze kamer staat middels een deur in de dikke dwarsmuur ook in verbinding met het grote zuid-oostelijke vertrek (VR 01) dat wordt gedomineerd door de merkwaardig uit het midden tegen de oostwand geplaatste forse schouw.

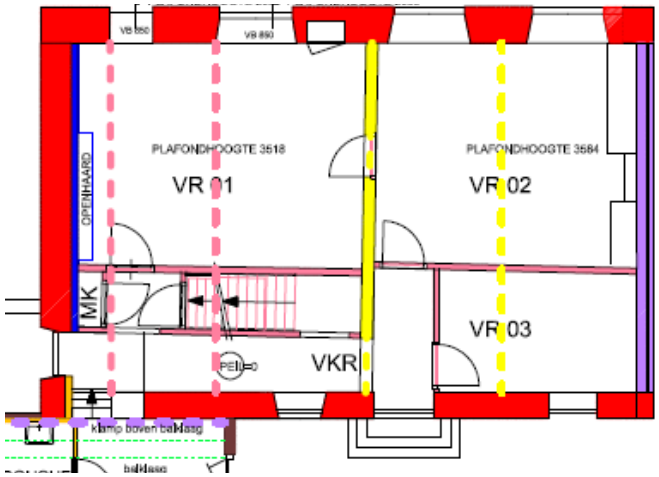

Plattegrond van de begane grond, het noorden is onder.

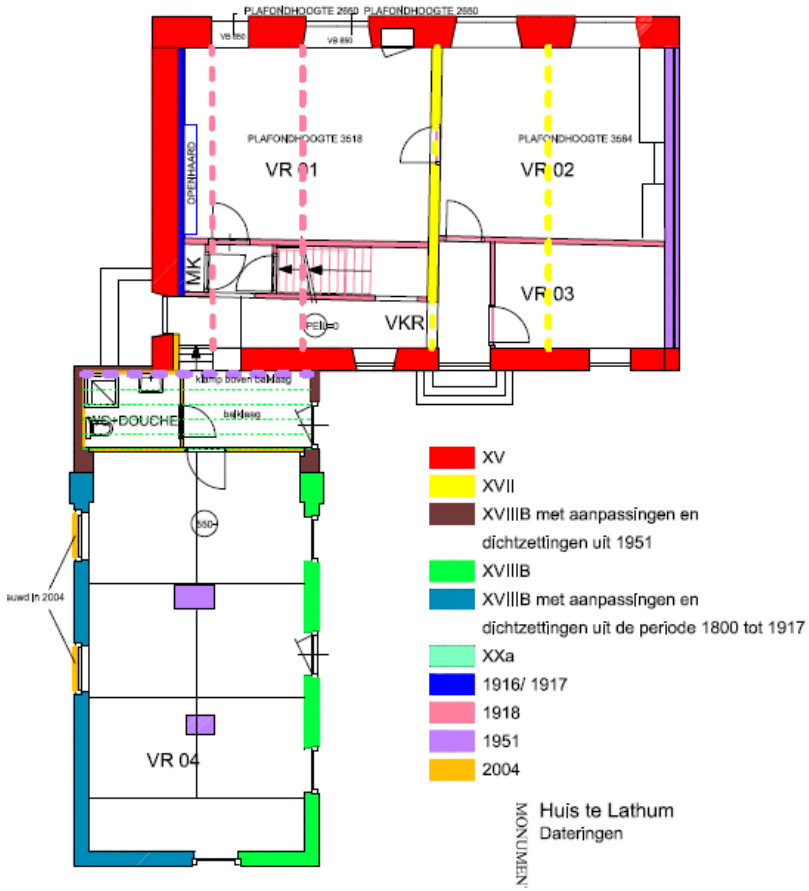

Plattegrond van de begane grond van huis en bakhuis met in kleur de dateringen van de diverse onderdelen.

Net als in de kelder, maakt ook het interieur van de begane grond door de aanwezige afwerkingen en detailleringen overwegend een vroeg 20ste-eeuwse indruk. Door de verlaagde plafonds in de grote zuidelijke vertrekken overheerst hier zelfs een naoorlogse sfeer. Naast een beschrijving van de ruimten wordt daar waar relevant nader ingegaan op bouwhistorische waarnemingen, die verricht zijn ondermeer boven de verlaagde plafonds en bij ontpleisterde delen.

Het grote zuid-oostelijke vertrek (VR 01) heeft een vroeg 20ste–eeuwse plankenvloer van betrekkelijk smalle vloerdelen. De wanden zijn gestuct. De ruimte wordt verlicht door twee vensters in de zuidgevel, links een smal venster met 3-ruits schuifraam en rechts een breed venster met 6-ruits schuifraam. De binnenbetimmeringen zijn zeer sober, de gestucte dagkanten van het rechter venster verbreden zich naar binnen. De vensterbanken zijn betegeld. In deze ruimte is het lattenwerk aanwezig van een naoorlogs verlaagd plafond. Een grijs geverfde band (koofrand) bevindt zich op de wanden direct onder dit verlaagde plafond. In deze ruimte springt de links tegen de oostwand geplaatste forse schouw in het oog. In zijn opzet oogt deze schouw met hangboezem met een natuurstenen fries met kroonlijst op natuurstenen consoles met een afgeronde onderzijde laat middeleeuws. De schouw is echter zeer gestileerd uitgevoerd en onderzoek van het metselwerk van het zich naar boven toe versmallende, gestucte rookkanaal (machinale baksteen) geeft aan dat deze schouw vrijwel zeker ten tijde van de restauratie door Te Riele is geplaatst.

Zicht vanuit een ladder door het zuid-oostelijke vertrek met de schouw.

De exentrisch geplaatste schouw tegen de oostwand van vertrek VR 01.
De betegeling is van de stookwand is zeer waarschijnlijk naoorlogs.

De schouw en betegelde stookwand zijn geplaatst tegen een muurverdikking, die op de beide hoeken een vellingkant (afgeschuind profiel), boven eindigend in een kapel bezit. Daarboven loopt de verdikking middels een schuine lijn naar binnen toe en volgt het taps toelopende rookkanaal. De beide deuren in respectievelijk de noordwand en westwand zijn zesvaks paneeldeuren, gevat in een geprofileerd kozijn. De klampen van de panelen zijn weer voorzien van vellingkanten. Ook deze deuren dateren zeer waarschijnlijk uit de restauratie door Te Riele.
Boven het verlaagde plafond konden verschillende interessante waarnemingen worden gedaan. Hier blijkt dat boven het plafond nog de boogafsluiting van de vensters aanwezig zijn. Voorts is hier de zolderbalklaag zichtbaar. Twee oude moerbalken met sobere sleutelstukken (met een kwartrond hol profiel en middels gegutste uithollingen versierde neuslijst), zijn zichtbaar, aan de oostzijde kort voor de schouw en halverwege direct links van de boog van het brede venster op de zuidgevel aansluitend. Deze balken bezitten een afwerking in eikenhoutimitatie.

Zicht op de midden boven het vertrek VR 01 aanwezige moerbalk en sleutelstuk. De in het eerste deel iets terug gehakte balk is aan weerszijden later versterkt middels door geboute balkdelen. van de midden boven vertrek

Zicht op de oostelijke moerbalk met sleutelstuk.

De rondboog boven het verlaagde plafond van het smallere venster van VR 01.

Gezien de aanwezige eikenhoutimitatie en de gestileerde sleutelstukken rees het vermoeden dat deze balken ook tijdens de restauratie van Te Riele zijn aangepakt en hersteld, met het doel ze in het zicht te brengen. De vurenhouten “kinderbinten” en vloerdelen daarboven zijn veel jonger (1951?).

Omdat dergelijke grote bouwwerken uit de periode 1350-1500 in deze regio (met name bijvoorbeeld in Doesburg, Waag en Hof Gelria, Huis Optenoort) vaak moerbalken bezaten met korbeelstellen (dus met een muurstijl, sleutelstuk en korbeel) is onder de middelste moerbalk een deel van de muur ontpleisterd om na te gaan of zich hier oorspronkelijk ook een dergelijke constructie heeft bevonden. Bij het vrijhakken troffen we wel verticale naden aan, maar niet geheel duidelijk te volgen. Duidelijk was wel dat er onder het huidige sleutelstuk inboetwerk had plaats gevonden. De steen oogde deels jong (vroeg 20ste-eeuws?) met een dikte van 5cm, terwijl het oude werk stenen bezit van 6,5 tot 7cm dikte.

Detail van een ontpleisterde strook muurwerk onder de middelste moerbalk op de zuidwand. Bij de zwarte pijl is gedeeltelijk een verticale naad herkenbaar.

Ontpleistering direct onder de moerbalk, waar jongere steen werd aangetroffen.

Een tweede ontpleistering vond plaatst in de zuid-oost hoek. Hier leek de oostgevel aan de binnenzijde koud tegen de zuidgevel te staan. Voorts leek deze oostgevel dikker te zijn geweest, getuige de sporen van afgehakte baksteen en een deels te volgen verticale naad op de zuidmuur. Het metselwerk hier bevatte baksteen met een dikte van 6,5 tot 7cm.

Rechts van het brede venster is in de zuidmuur een muurkastje aanwezig, met een geprofileerd rechthoekig kozijntje met opgeklampt deurtje afgesloten. Een blik in het kastje leerde dat de in de muurdikte uitgespaarde kastruimte boven wordt afgesloten door een boog. Onder de boog is aan de zuidzijde een dichtzetting in mogelijk 18de-eeuwse steen zichtbaar. Of dit muurkastje is ontstaan na dichtmetseling van een klein venster is niet geheel duidelijk. Misschien behoorde deze opening als toegang bij een tegen de buitengevel hangend privaat en oplossing die bij kastelen wel vaker voorkomt.

Plaatselijk vrijgelegd muurwerk in de zuid-oostelijke hoek, met links de oostgevel en rechts de zuidgevel. Let op de koude aansluiting van de oostgevel en op de naad (bij zwarte pijl) rechts in de zuidgevel.

Vertrek VR 01, zuid-westelijke hoek met muurkastje in de zuidgevel.

Detail van de boog van het muurkastje met de dichtzetting in dunne (4,5cm) handvorm baksteen.

Tenslotte was in het vertrek VR 01 boven het plafond zichtbaar dat zich boven de dikke scheidingsmuur tussen vertrek VR 01 en VR 02 nog een oude moerbalk bevindt met een merkwaardig, langwerpig, thans deels teruggehakt sleutelstuk eronder. Het sleutelstuk versmalt naar voren toe middels een gerekte booglijn, overgaand in een afgeschuinde voorzijde. De balkkop blijkt al eerder te zijn ingerot en is gevuld met stukken baksteen. Op de balk zijn witselresten waar te nemen. Deze balk is ook boven het plafond van de westelijke kamer VR 02 zichtbaar. Merkwaardig is echter dat de balk aan deze zijde een sleutelstuk van een andere vorm bezit, met een ojiefprofiel aan het na een rechte sprong zich verjongende uiteinde.
Het naast gelegen vertrek VR 02 bezit vergelijkbare afwerkingen als VR 01 en ook hier verlichten twee vensters (met 6-ruits schuiframen) de ruimte. Ook bij deze vensters bevinden zich boven de verlaagde plafonds de gestucte vensterbogen. Tegen de westwand staat een keukenblok en een restant van de in 1951 hier gebouwde stookplaats. De binnendeuren zijn ook weer zesvaks paneeldeuren.

Zicht op de moerbalk met gerekt sleutelstuk boven de dwarsmuur in vertrek VR 01.

Zicht op dezelfde moerbalk als hierboven met een 17de-eeuws ogend sleutelstuk en bruine verflaag aan de zijde van vertrek VR 02.

Zicht op het sleutelstuk met ojiefprofiel van de moerbalk, centraal boven vertrek VR 02. Later is de constructie versterkt met ijzeren stroppen.

Zicht door vertrek VR 02 richting het westen.

Vertrek VR 02 richting het oosten gezien, met de doorgang naar VR 01 en links naar de hal. De meeste afwerkingen dateren uit 1917.

Naast deze moerbalk boven de dwarsmuur bezit vertrek VR 02 ook midden boven de ruimte een moerbalk, die voorzien is van een sleutelstuk dat lijst op dat van de balk boven de muur. Hier is echter het van een ojiefprofiel voorziene verjongende deel minder hoog. Later is deze constructie versterkt met ijzeren stroppen en geheel afgewerkt met een bruine kleur. Vermoedelijk reikte een eerder plafond tot vrijwel aan de onderzijde van de moerbalk, aangezien de zijkanten van de balk niet geverfd zijn zoals de onderzijde.

Middels vrijlegging van een deel van het metselwerk is in deze ruimte de aansluiting van de dwarsmuur op de oude zuidgevel onderzocht. Inderdaad blijkt deze muur koud aan te sluiten op de oude zuidgevel. De baksteen heeft een dikte van 4,5cm (5 lagen = 28,5cm). De 5 lagenmaat van de zuidgevel bedraagt hier 39cm! Hieruit kan worden afgeleid dat deze dwarsmuur op zijn vroegst in de 17de eeuw zal zijn gebouwd, maar een datering in de late 18de eeuw, toen er ingrijpend aan het pand is gewerkt, blijft vooralsnog ook mogelijk.

Vrijgelegd muurgedeelte in VR 02 bij de aansluiting van de dwarsmuur (links) op de oude zuidgevel. Het beeld spreekt voor zich.

De gang (VKR) en de hal bezitten eenzelfde tegelvloer in zwartgrijze en witte tegels gelegd in een schaakbordpatroon. De wanden bezitten een lambrisering op een zwarte plint van schrootjes met een buiklijstje als afsluiting. Daarboven zijn de wanden wit gesausd. De ruimten bezitten vlakke gestucte plafonds. Alle doorgangen vanuit de gang sluiten af met een boog, behalve de toegang naar de zoldertrap (rechthoekig kozijn met zesvaks deur) en de doorgang naar het bakhuis.. De vensterbank van het venster in de noordgevel is ook weer betegeld. Vrijwel zeker dateren de vloeren, lambriseringen, plafonds en vensterbankbetegelingen uit de periode van na de Tweede wereldoorlog. De paneeldeuren zijn ouder (1917).

Detail van de betegelde vensterbank en lambrisering in de gang.

Zicht in de hal vanuit VR 02. Rechts de boogdoorgang naar de gang.

Zicht door de gang in oostelijke richting.

Zicht door de gang in westelijke richting.

3.4.3. Het huis, de zolder

De zolder wordt bereikt via een naast de gang gelegen steektrap met bovenkwart. In het trapgat boven de trap is boven het boardplaatplafond de zolderbalklaag zichtbaar. Hier bezit de balklaag nog oude kinderbinten, afgewerkt met een okergele verflaag. De moerbalk heeft aan de onderzijde ook deze verflaag, maar is aan de zijkanten nog afgewerkt met een eikenhoutimitatie.

Op de zolder blijkt dat ook boven de gang nog oude kinderbinten aanwezig zijn. Ook zijn hier de beide oostelijke moerbalken zichtbaar, die dezelfde eenvoudige sleutelstukken bezitten als aan de zuidzijde boven vertrek VR 01.

Balklaag met oude kinderbinten en vloerdelen boven de trap.

Detail van de moerbalk boven de trap met okergeel geverfde onderzijde en eikenimitatie op de zijkant.

Zicht op de tweede moerbalk met sleutelstuk en oude kinderbinten boven de gang.

Zicht op de meest oostelijke moerbalk met sleutelstuk boven de gang. De oude kinderbinten lijken oorspronkelijk met een inkeping op de balk te zijn gelegd en liggen thans gekanteld.

De zolderruimte betreft thans een ongedeelde ruimte, waar de kapconstructie compleet zichtbaar is. De constructie, grotendeels in de huidige vorm ontstaan bij de restauratie van 1916-17, bestaat uit drie kapspanten die elk een op de muurplaat geplaatst grenen spantbeen bezitten dat doorloopt tot de nok. Deze spantbenen worden ondersteund door twee gestapelde dekbalkjukken. Vanuit de nok loopt een makelaar naar de dekbalk van het stapeljuk. Op de buitenste spantbenen liggen per dakvlak drie ingekeepte gordingen van grenen, met daarop een verticaal planken dakbeschot. Bij het meest westelijke kapspant is het onderste juk een oud eiken juk, voorzien van zowel getrokken als gehakte telmerken aan de westzijde op het hout. Van het middelste spant is het stapeljuk een ouder, eiken juk, eveneens met getrokken en gehakte merken, echter hier aan de oostzijde. De overige delen zijn in grenenhout uitgevoerd. Belangrijke delen van het westelijke spant en de gordingen daar westelijk van zijn vernieuwd na de ramp van 1945 bij het herstel in 1951. Het oude westelijke juk bezit in gehakte vorm het nummer I. Het stapeljuk van het middelste spant heeft nummer II als gehakt merk. Omdat ook de grenen onderdelen gehakte merken bezitten is het niet duidelijk of deze gehakte merken pas in 1916 zijn aangebracht en dus niet oorspronkelijk zijn. De getrokken merken zouden dan de oorspronkelijke merken zijn.

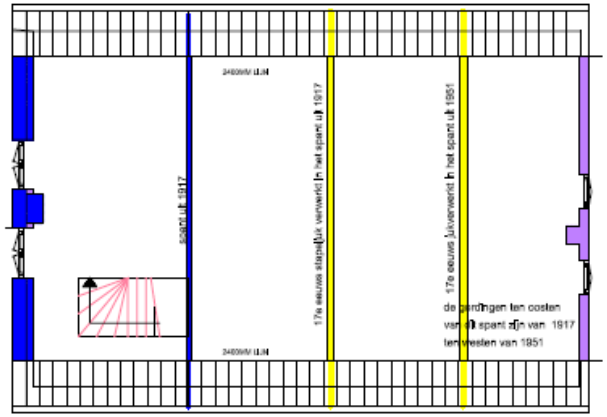

zolder

Plattegrond van de zolder. De linker gevel is de topgevel uit 1916, de rechter is de topgevel van de herbouw van 1951.

Zicht op de noordelijke zijde van het westelijke spant met het oude eiken dekbalkjuk. Links hiervan het in 1951 gemaakte dakvlak.

De noordelijke zijde van het volledig grenen oostelijke kapspant.

Zicht door de kap in westelijke richting, met het oude stapeljuk van het middelste spant.

Detail van het oude eiken westelijke juk met gehakte merken.

Het noordelijke deel van het oude eiken stapeljuk, gezien vanuit het westen.

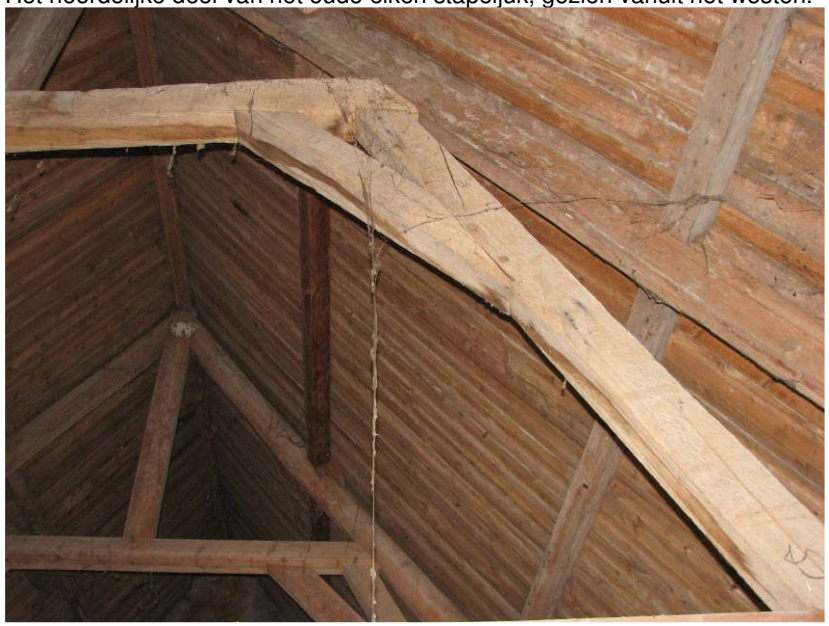

Het zuidelijke deel van het oude stapeljuk gezien vanuit het westen.

Het oude stapeljuk met een getrokken merk (III) bij de zwarte pijl.

Het oude stapeljuk, zuidzijde met gehakte merken (II) bij de zwarte pijlen.

Detail van het grenen oostelijke spant.

De binnenzijde van de oostelijke topgevel uit 1916.

Zicht door de zolder naar het westen.

3.4.4. Het bakhuis, begane grond

Het bakhuis heeft thans, sedert betrekkelijk recente verbouwingen, een eenvoudige indeling. De zuidelijke, direct op het huis aansluitende travee is van de rest van het gebouw gescheiden door een dwarsmuur en heeft een recent aangebrachte moderne badkamer aan de oostzijde en aan de westzijde een bijkeuken met buitentoegang in de westwand. Dit gedeelte heeft nog een zoldering in de vorm van een enkelvoudige balklaag met vloerdelen. Het overgrote deel van het pand bezit een ongedeelde ruimte, zonder zoldering. Hier domineren thans twee vrij in de as van de ruimte geplaatste gestucte restanten van stookplaatsen het beeld. De vloer bestaat hier uit een recent aangebrachte tegelvloer van zwarte en witte tegels. De wanden zijn voorzien van gestucte voorzetwanden, en bezitten een hoge, bruin gebeitste schrootjeslambrisering met buiklijst. Op de binnenzijde van de noordgevel zijn, eveneens recent, in een voorzetwand twee tegeltableaus aangebracht, met voorstellingen van een plant in een pot met een sieromlijsting.

In de ruimte heeft men zicht op de in 1951 aangebrachte sobere kapspanten. Omdat het dak verder aan de binnenzijde recent is geïsoleerd en afgewerkt ligt de rest van de constructie niet in het zicht.

Op het zoldervloertje van de zuidelijke travee is de aansluiting zichtbaar van de kap van het bakhuis op de noordgevel van het huis. Hier zien we metselwerk in kloostermoppen, met rechtsonder zelfs een spoor van een dichtgemetseld segmentboogvenstertje. Bij een nadere bestudering van dit werk blijkt echter dat dit niet het oorspronkelijke werk van de noordgevel te zijn van het huis, maar een klampmuur. Bovenin is, vanwege de klamp terugliggend, een fragment zichtbaar van de oorspronkelijke gevellijst (muizetand en kwarthollijst) van het huis. De kloostermoppen van deze klamp zijn gemetseld met een mortel waarin veel kiezeltjes aanwezig zijn. Dergelijk voegwerk was kort na de Tweede Wereldoorlog vanwege het gewenste “ruige” karakter gebruikelijk bij ondermeer restauraties, wat het vermoeden doet rijzen dat deze klamp pas bij vernieuwing van de kap in 1951 is aangebracht. Misschien heeft men daarbij nog een oud venster willen openen, maar daar uiteindelijk van afgezien. Dit zou het “bouwspoor” van het dichtgemetselde venster kunnen verklaren.

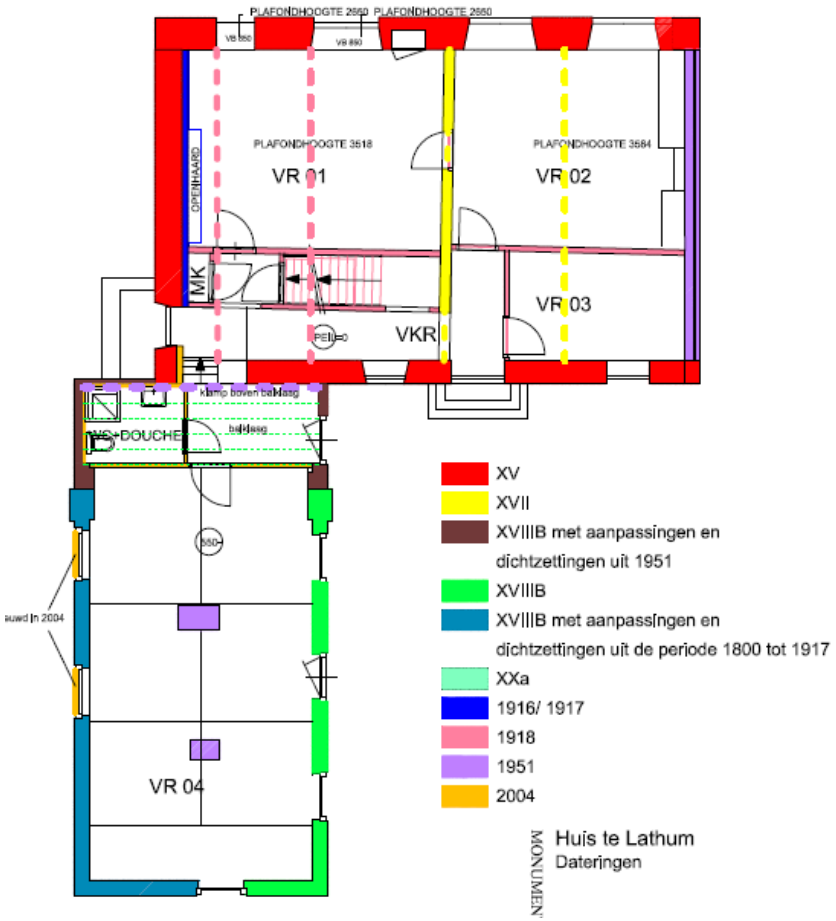

Plattegrond van de begane grond met links onder het bakhuis. Het noorden is onder.

Detail van de klamp in kloostermoppen met het bouwspoor van het dichtgemetselde “venster”.

De zaal van het bakhuis met daarin de vrijstaande rookkanalen gezien naar het noorden. (het zuidelijke kanaal is zichtbaar op de voorgrond)

De zaal van het bakhuis met het noordelijke rookkanaal gezien naar het noorden.

Fragment van de schampgoot met daaronder de oude gevellijst en daaronder de klamp op de zolder van het bakhuis.

Zicht op de zolder met de klampmuur in kloostermoppen.

Het linker tegeltableau met een voorstelling van een oranjeboompje.

Het rechter tegeltableau met een voorstelling van een citrusboompje.

4 BOUWHISTORISCHE ONTWIKKELING

4.1 DE LATE MIDDELEEUWEN:

Hoewel nog een deel van het laat-middeleeuwse kasteel bewaard is gebleven weten thans echter nog altijd weinig over het ontstaan en de ontwikkeling van deze voormalige burcht (versterkt huis). Duidelijk is dat het huis van de heren van Baer in de 13de- en 14de eeuw belangrijker was dan Lathum en ook groter. De heer van Baer was bannerheer, en stond als gelijke in een rol van adviseur naast de graaf van Gelre.

Omdat de heren van Lathum ook uit het geslacht Baer voortkwamen, nam het belang van het huis Lathum ook snel toe. Opvolgingsperikelen binnen het huis van Gelre zorgden tot twee toe voor geschillen tussen Baer en Lathum. In 1355 wordt daarbij het huis te Lathum verwoest, waardoor we weten dat er toen in ieder geval sprake was van een huis. Hoe het eruit zag blijft onduidelijk en ook is niet bekend of delen ervan de verwoesting overleefden. Bij een nieuwe erfopvolgingskwestie in de eerste helft van de zestiende eeuw legt het huis Baer door toedoen van hertog Karel van Gelre het loodje. Dit huis zal er niet meer bovenop komen.

Het vermoeden bestaat, dat het thans verwoeste gedeelte, met zijn woontorenachtige uiterlijk het oudste bouwdeel is geweest, mogelijk nog daterend uit de 14de eeuw. De nog bestaande vleugel is daar gezien het gehanteerde baksteenformaat in de 15de eeuw aan toegevoegd. Men heeft toen duidelijk meer gewild of misschien wel meer gedaan, gezien de op de 18de-eeuwse prent weergegeven vertandingen. Uit ons onderzoek bleek in ieder geval dat de oostgevel niet bedoeld is geweest als complete buitengevel. Mogelijk heeft er nog een bouwdeel tegen aan gestaan (hoektoren en omhoekende weermuur?) of mogelijk is dit gepland geweest maar nooit gerealiseerd. Alleen opgravingen rond het huis kunnen hierop antwoord geven.

4.2 DE 16DE EEUW:

Verschillende, overigens niet geschreven bronnen geven aan dat er in de 16de eeuw, toen het huis in handen was van eerst Maarten van Rossum en later Van Isendoorn, aan het huis is gewerkt. Dit wordt duidelijk als we bijvoorbeeld de prent van Jan de Beijer bekijken. Hierop is zichtbaar dat de vensters in de bouwdelen getuige de bogen erboven met natuurstenen blokken in de 16de eeuw zijn gemoderniseerd. Ook kreeg het hoge deel toen een Gelderse gevel. Het thans verdwenen poortgebouw, waarin de gevelsteen uit 1562 was opgenomen, vertoonde met zijn Gelderse gevels en traptoren met spits met ui-bekroning in zijn geheel een 16de-eeuws karakter. Waarschijnlijk zijn deze bouwactiviteiten uitgevoerd in opdracht van Van Isendoorn. In Gelderland zien we zowel bij huizen in steden (o.a. Doesburg en Zutphen) als bij adellijke huizen renaissancearchitectuur en met name de Gelderse variant daarvan, die zich kenmerkt vooral door de topgevelarchitectuur met de in- en uitzwenkende geveltoppen met soms pilasterachtige doorgestoken pinakels in de periode tussen 1540 en 1600 opkomen. Soms betreft het nieuwbouw, maar vaak gaat het ook om modernisering van oudere gotische gebouwen.

Het in 1980 gesloopte koetshuis van het kasteel te Balgoij (gemeente Wijchen) met een sober uitgevoerde Gelderse gevel (foto RACM).

Huis De Hagert in Leur bij Wijchen, een hofstede met kruisvensters en Gelderse gevels, op een 18de-eeuwse tekening.

Een gaaf bewaarde Gelderse gevel, als een modernisering uit het midden van de 16de eeuw van een laat-gotisch huis op de hoek Heerenstraat en Gasthuisstraat in Doesburg.

De gevels van de Baerkenhuizen aan de Koepoortstraat 29-31 te Doesburg. Deze gevels dateren uit 1642, een periode waarin de Gelderse bouwtraditie verdrongen raakt door invloeden uit het westen, ondermeer de maniëristische architectuur van Hendrick de Keyser.

4.3 DE 17DE EEUW:

In het westelijke deel van het huidige huis komen twee moerbalken voor, met sleutelstukken van een 17de-eeuws karakter (eerste helft 17de eeuw?). De in de zolder door Te Riele hergebruikte eiken jukken zouden ook uit die tijd kunnen dateren. Het is niet uitgesloten dat men toen, vanwege een calamiteit genoodzaakt was om het dak te vernieuwen en een deel van de balklaag. Het is zelfs niet uitgesloten dat het gebouw is verlaagd, wat de vertanding op de oostgevel van het thans verwoeste deel (te zien op de prent) zou kunnen verklaren.
Duidelijk is dat men bij deze ingreep niet beschikte over een ruime beurs, want de kwaliteit van zowel de detailleringen als van het hout zijn niet geweldig, zeker niet in verband met een adellijk huis, waar men toch wat meer allure zou mogen verwachten.

4.4 DE LATE 18DE EEUW:

Omdat het huis in deze eeuw nog maar weinig wordt bewoond, gaat het geleidelijk aan bergafwaarts met het complex. De grachten raken verland en al in 1742, wanneer Jan de Beijer het geheel op tekeningen vastlegt, is te zien dat het verval is ingezet. In 1787 besluit men om toch in het toen reeds hoofdzakelijk als boerderij functionerende huis te investeren. Tot een opwaardering leidde dat niet. Men sloopte de poorttoren en verwijderde alle oude vensters en topgevels. Nieuwe kozijnen werden aangebracht en het dak van de woontoren werd omgevormd tot een omlopend schilddak. De gevels werden gepleisterd. Aan de wapensteen van Van Isendoorn uit 1562 hechtte men kennelijk wel waarde, want deze werd in de noordgevel van de woontoren boven de entree ingemetseld. De gevels van het huis werden gepleisterd in een lichte tint. Mogelijk is in die periode ook het bakhuis toegevoegd. Detailleringen van de gevelopeningen en het metselwerk doen dit vermoeden.

4.5 DE 19DE EEUW:

De ontwikkelingen in de 19de eeuw zijn beter te volgen, mede dankzij de bewaard gebleven kadastrale kaarten, foto's en andere bronnen.
Rond 1830 bestaat het complex uit het oude huis (woontoren en zaalvleugel), aangebouwd bakhuis en een grote schuur. Vermoedelijk is het complex in deze vorm in de late 18de eeuw tot stand gekomen. Kort voor 1890 vinden er omvangrijke bouwactiviteiten plaats. Er is dan een tweede schuur gebouwd, een schaapskooi en het bakhuis is voorzien van zijbeuken tegen een deel van de oostgevel en deel van de noordgevel. Het op dat moment 19de-eeuws ogende huis, met het bakhuis met de zijbeuken is tevens bekend van foto's van rond de eeuwwisseling.

4.6 DE 20STE EEUW: RESTAURATIE, VERWOESTING EN HERSTEL

Op de overgang van de 19de – naar de 20ste eeuw is aan het complex opnieuw een bijgebouw toegevoegd, dit keer een kleine schuur (voor kippen of varkens?) rechts voor de woontoren. Na een overdracht van het goed in 1915 lijkt het er even op dat het huis weer compleet haar oude glorie terug krijgt. Architect W. Te Riele neemt de klus op zich om het complex te restaureren. Uit de eerste schetsen blijkt dat Te Riele droomt van een reconstructie van het kasteel in de gedachte 16de-eeuwse toestand. Het is niet duidelijk of zijn vogelvluchtreconstructie met ondermeer een door weermuren, met muurtorens omsloten binnenplaats is gebaseerd op fantasie of op gegevens verkregen uit opgravingen. Duidelijk is wel dat er gegraven is om ondermeer de funderingen van de poorttoren op te sporen.

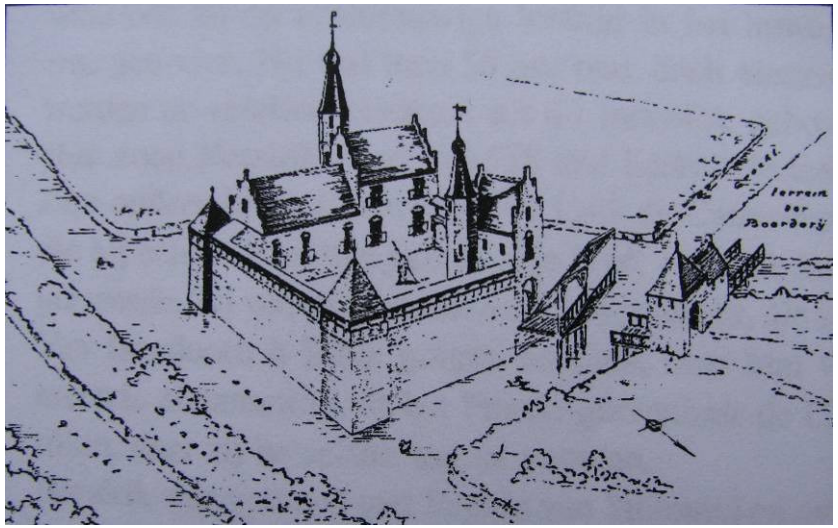

Te Riele's droom, volledige reconstructie van het huis te Lathum met weermuren, torens en poortgebouw.

Uiteindelijk werd Te Riele alleen in staat gesteld om de woontoren zowel uit- als inwendig te restaureren, waarbij de traptoren werd hersteld, de kap met Gelderse topgevels en kruisvensters en een fraaie entree in 16de-eeuwse vormen werden gereconstrueerd. Ook inwendig keerde met name in de onderzaal de oude sfeer terug. Te Riele begon ook aan de zaalvleugel, herbouwde hier een Gelderse topgevel en begon aan een inwendige reconstructie met een grote schouw, waarbij hem het herstellen van de monumentale zaal voor ogen stond. Uiteindelijk werd duidelijk dat dit deel verpacht zou worden als boerderij, waardoor de grote zaal uiteindelijk toch werd opgedeeld in verschillende ruimten.

Te Riele had wel de zijbeuken laten verwijderen van het bakhuis en het nog maar amper 15 jaar oude kleine schuurtje laten slopen. Het voorterrein kreeg een siertuin met slingerende lanen, maar tot herstel van grachten en poortgebouw kwam het niet. In 1918 was deze operatie afgerond.

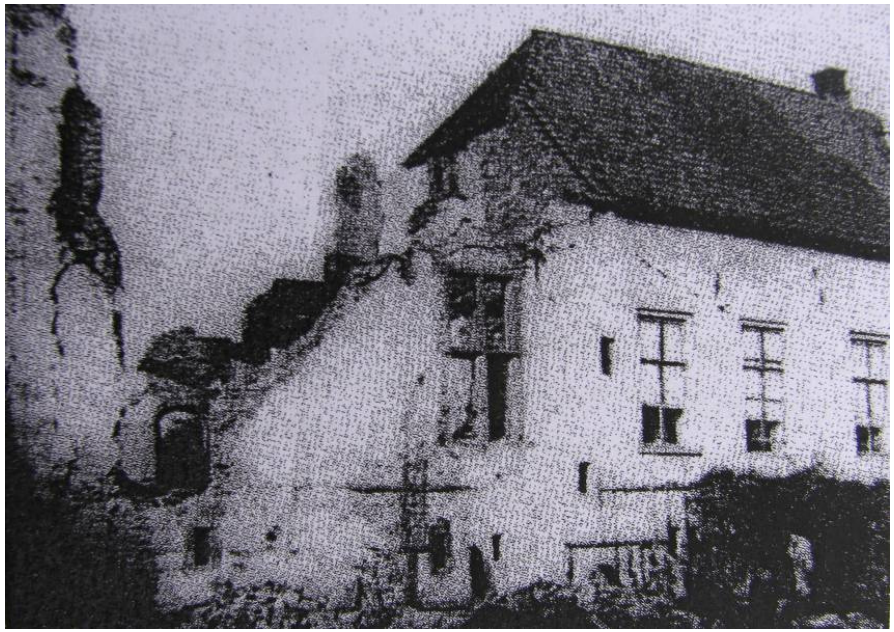
De trosteloze ruïne van de woontoren kort na 1945.

Een zeer schokkende gebeurtenis vond plaats op het einde van de Tweede Wereldoorlog, toen een in deze regio zeer actief Duits Sprengkommando dynamiet in de kelder van de woontoren plaatste en deze opblies. Daarmee wilde men de Geallieerde troepen van een eventueel belangrijke uitkijkpost beroven. In één klap ging hierdoor het middeleeuwse gebouw met de door Te Riele ingebrachte neo-middeleeuwse allure verloren. Tot herbouw werd niet besloten, het zaalgebouw werd na noodherstel in 1951 op sobere wijze hersteld, waarbij een nieuwe, sober vormgegeven westgevel werd opgetrokken met daarin de restanten van de wapensteen van Van Isendoorn en de boog- en dagkantstenen van de oude hoofdingang. Het bakhuis kreeg een nieuwe kapconstructie en aanpassingen in de west- en oostgevel. Ook de schaapskooi, oostelijk van het bakhuis is kort na de oorlog gesloopt. Wel is aan de rond 1880-1890 gebouwde kleinere schuur toen een smallere en lagere schuur toegevoegd.

Onduidelijk is wanneer het bouwvallige schuurtje ten zuiden van het huis is ontstaan. Het komt op geen enkele kadastrale kaart voor, ook niet op de jongst bekende meting uit de late jaren ’60.

Een laatste belangrijke ingreep uit de 20ste eeuw was de aanleg van de Rivierenweg, pal noordelijk van het goed in de late jaren ‘60, waardoor het huis en dorp door een drukke verkeersader van elkaar werden geschieden. Voor het goed gold dat de noordelijke gracht iets moest worden verlegd. In die periode is verder de grote schuur ingrijpend aangepakt, waardoor het huidige uiterlijk ontstond. Uiteindelijk werden het huis met bakhuis beschermd als Rijksmonument, het goed valt verder onder de Natuurschoonwet.

Recent hebben nog enkele bouwactiviteiten plaats gevonden. In het bakhuis en het huis werden enkele ramen vernieuwd, het bakhuis kreeg een nieuwe indeling met een grote zaal en een moderne badkamer en bijkeuken in het zuidelijke deel. De toiletuitbouw op de zuid-oost hoek van het bakhuis verdween daarbij.

Hopelijk slaagt de huidige eigenaar er in om het Huis, met enthousiasme en zorgvuldige plannen weer enige allure te geven. Het zal van de aard van de plannen en beschikbare financiën afhangen of het grootse plannen kunnen worden of dat het net als ongeveer een eeuw eerder deels een droom blijft.

5 MONUMENTALE WAARDENSTELLING

5.1 VERGELIJKENDE & ALGEMENE WAARDENSTELLING

5.1.1 Architectuur- en bouwhistorische waarden

Het Huis te Lathum behoort tot de groep van adellijke huizen die hun oorsprong vinden in de late middeleeuwen. In het voormalige Hertogdom Gelre kwamen veel van deze van oorsprong verdedigbare huizen voor, verschillend in omvang en betekenis, behorend tot het bezit van lokale en regionale heren. Sommige groeiden uit tot belangrijke en bekende kastelen, bij andere stokte de ontwikkeling, vaak vanaf de 17de eeuw, maar met name in de 18de eeuw. Veel van deze nog door topografische tekenaars als Jan de Beijer in de vroege 18de eeuw getekende huizen zijn ten gevolge van verwaarlozing en sloop nadien verdwenen, het huis Lathum overleefde het, maar verloor in de 18de eeuw wel haar poortgebouw, nadat het al langer had leeggestaan en was omgevormd tot een boerenhofstede. De kern van het complex overleefde echter en werd zelfs door architect W. te Riele tijdens de Eerste Wereldoorlog gerestaureerd en mede hierdoor weer wat opgewaardeerd. Helaas werd deze opgaande lijn wreed verstoord door de verwoesting van de woontoren in de Tweede Wereldoorlog. Desondanks bleef een laat middeleeuwse zaalvleugel bewaard, die te beschouwen is als een belangrijk restant van het roemrijke verleden van deze plaats.

De bovengenoemde verdedigbare huizen uit de late middeleeuwen bezitten gemeenschappelijke kenmerken zoals een omgrachting, terwijl de oudste stenen kern vaak een woontoren is. Latere ontwikkelingen, die meestal tot doel hadden om het weerbare huis om te vormen tot een luxe woonverblijf verliepen vaak via verschillende lijnen, waarbij afhankelijk van de status en landschappelijke mogelijkheden tal van variaties ontstonden op het thema. Het huis te Lathum is duidelijk gebouwd op een omgrachte verhoging, waarbij de kelders van de bouwdelen deels in het heuvellichaam verzonken lagen. Of de oorspronkelijke opzet van het huis dat getuige bronnen in 1355 verwoest werd, vergelijkbaar was met een motteburcht is niet duidelijk. Het heeft er echter wel alle schijn van dat de oorspronkelijke vorm die van een op een omgrachte heuvel gebouwde woontoren was. Van het kasteel/versterkte huis uit de late middeleeuwen zijn in fysieke vorm de funderingen van de in 1945 verwoeste woontoren en het opgaande muurwerk van de oost- zuid- en noordgevel van de zaalvleugel bewaard gebleven, alsmede de moerbalken van de zolderbalklaag en twee oude kapjukken. Deze restanten vertegenwoordigen een hoge bouwhistorische waarde. De bewaard gebleven restanten van de wapensteen van Van Isendoorn Daarnaast is muurwerk en een deel van de venster- en deuren van het laat 18de-eeuwse aangebouwde bakhuis behouden gebleven dat ook een redelijk hoge bouwhistorische waarde vertegenwoordigd, als overblijfsel van een belangrijke ontwikkelingsfase van het toen inmiddels tot een boerenbehuizing verworden kasteel. Bij die ontwikkelingsfase behoren ook de kozijnen in de oude gevels van de zaalvleugel. Tenslotte kan aan een deel van de ingrepen die plaats vonden onder architectuur van Te Riele (1916-17) een hoge waarde worden toegekend. Hierbij wordt met name gedoeld op de uitmonstering van de kelders met hun troggewelven, de schouw in de zaal en verder vooral ook de in 16de-eeuwse trant gereconstrueerde Gelderse topgevel boven de oostgevel.

Tenslotte moet gewezen worden op de hoge archeologische waarde die het door een gracht en boomsingel omgeven kasteelterrein als geheel bezit.

5.1.2 Situerings- en ensemblewaarden

Het complex ligt op een verhoging in een verder ook in landschappelijke zin waardevol kasteelterrein, waarbinnen het op de verhoging gebouwde huiscomplex zonder twijfel de blikvanger is. Dit geheel bepaalt in hoge mate het historische beeld van de omgeving. De ondanks de aanleg van de Rivierenweg nog altijd duidelijk zichtbare structuur en samenhang van het kasteel met het oude lint/dijkdorp Lathum met de oude kerk toont de historische samenhang tussen beide structuren. Doordat ook de oude kerk behouden is gebleven zijn de beide historische machtspolen (wereldlijke en geestelijke macht) nog nadrukkelijk aanwezig in het beeld van de omgeving. Op het niveau van de kasteelplaats zelf is nog sprake van een waardevol historisch ensemble, waarbij naast de op een verhoging gebouwde restanten van het kasteel ook de sporen van een omgrachting, en de agrarische bebouwing (twee schuren) op de plaats van de oude voorburcht, samen met monumentale bomen, padenstructuren en singels

en open terreinen gezamenlijk nog in fysieke zin de historische ontwikkeling van het huis Lathum tonen.

5.1.3 Cultuurhistorische waarden

Het huis te Lathum is ontstaan als adellijk goed in de 13de/14de eeuw, waarbij het geslacht van het toen al zeer belangrijke huis Baer een belangrijke rol speelde. De eigenaars en bewoners (heren van Lathum) waren al vanaf de 14de eeuw belangrijke personen die binnen het toenmalige graafschap Gelre (het latere Hertogdom) als adviseurs, scheidsrechters of anderszins een rol speelden bij economische, sociale en politieke gebeurtenissen. Als beheerders van hun eigen bij het kasteel horende grondbezit oefenden ze eeuwenlang grote invloed uit op de ontwikkeling van de streek. Ze speelden ondermeer een rol bij de inrichting van het landschap, de waterbeheersing en aanleg van infrastructuren.
De graven, adellijke heren en de later ook de stedelijke elite speelden een bepalende rol bij de totstandkoming van een gebied dat we thans als provincie Gelderland kennen.

Het huis te Lathum heeft diverse illustere eigenaars gekend, waaronder telgen van het geslacht Baer, de beruchte veldheer Maarten van Rossum, het geslacht Van Isendoorn en Van Stepraedt, personen die een rol speelden in het hiervoor geschetste beeld.

Voorts kende het huis soms zeer beroemde tijdelijke bewoners, zoals de Zonnekoning Lodewijk XIV die hier tijdens zijn veldtocht tegen de Nederlanden in 1672 resideerde en met ondermeer de regenten van Arnhem onderhandelde over de overgave van de stad Arnhem. Voorts vond vanuit Lathum, waaromheen ook de troepen waren gelegerd het beleg en verovering van de stad Doesburg plaats. Meer van lokaal belang waren de latere bewoners uit de 19de- en 20ste eeuw, veelal boeren en een antiquair. Verder was de verwoesting in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog een voor deze streek traumatische gebeurtenis.

In algemene zin kan worden gesteld dat buitenplaatsen zoals Lathum eeuwenlang in de streek het centrum vormden van politieke, sociale, culturele en economische (de pachtboerderijen, landschapsbeheer) ontwikkelingen. De cultuurhistorische waarde van het complex als herinnering in steen is vanwege de hier geschetste feiten uitzonderlijk hoog te noemen.

5.2 OBJECTGERICHTE GETRAPTE WAARDENSTELLING

De volgende waardengradatie (getrapte waardenstelling), toegesneden op het toegepast bouwhistorisch onderzoek, wordt in de waardenbepaling gehanteerd (de bijbehorende kleuren corresponderen met de gebruikte gradaties in de waardenkaarten). Achter iedere waarde volgt een korte toelichting ten behoeve van het toegepast bouwhistorisch onderzoek, zoals dit in het herontwikkelingsproces kan worden ingezet.

Hoge monumentwaarde (blauw):
alle beschermenswaardige onderdelen die van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor het monument en zijn bouwhistorische ontwikkeling en derhalve onverkort gerespecteerd moeten worden.

Positieve waarde (groen):
alle beschermenswaardige onderdelen die voor de instandhouding van de ontwikkelingsgeschiedenis van het monument veel waarde bezitten. Behoud is gewenst, maar de waarde is niet dusdanig hoog, dat aanpassing of verandering onmogelijk is. Voorwaarde is dat het onderdeel als dusdanig herkenbaar blijft.

Indifferente monumentwaarde (geel):
onderdelen, die niets of weinig aan de waarde van het gebouw toevoegen en ook geen wezenlijke onderdelen van de ontwikkelingsgeschiedenis zijn. Behoud is mogelijk, maar niet noodzakelijk.

Storend (rood):

betreft meestal vrij recente toevoegingen, die een sterke aantasting vormen van het oorspronkelijke concept, de ruimtewerking of de detaillering.

WAARDEVOLLE ONDERDELEN

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de waardevolle onderdelen in het complex. Deze opsomming is een toelichting en aanvulling op de waardenkaarten, die vooral een beeld geven van de aangetroffen waarden in hoofdlijnen (buitengevels, binnenmuren, trappenhuizen, etc.). Indifferente en storende onderdelen zijn in onderstaande opsomming niet relevant, aangezien het onderdelen betreft die geen monumentwaarden vertegenwoordigen.

5.2.1 Algemeen/exterieur complex

HOGE WAARDE

- Casco van het voormalige zaalgebouw met bijbehorende hoofdvorm met zadeldak tussen topgevels
- Casco en hoofdvorm van het later aangebouwde bakhuis.
- Metselwerk van de oostgevel (inclusief jongere topgevel) zuidgevel en noordgevel van het zaalgebouw.
- Nog historisch metselwerk van de westgevel en noordgevel van het bakhuis.
- Dagkantstenen (natuursteen en baksteen) van de oude hoofdentree in 1951 herplaatst in huidige westgevel.
- Wapensteen van familie van Isendoorn uit de 16de eeuw in de westgevel.
- De uit de 18de/19de eeuw daterende venster- en deurkozijnen in de noord- en zuidgevel van het zaalgebouw.
- De nog oorspronkelijke kozijnen en deuren in de westgevel van het bakhuis.
- De funderingen van de verwoeste woontoren.

POSITIEVE WAARDE

- De westelijke gevel uit 1951 van het zaalgebouw
- De keldervensters en deur in zuidgevel.
- Dakkapel op het noordelijke dakschild van het zaalgebouw
- De oost- en zuidgevel van het bakhuis.

INDIFFERENTE MONUMENTWAARDE

- Kozijnen en ramen in oostgevel bakhuis
- De recent vernieuwde schuiframen in zuidgevel zaalgebouw.
- De recent deels vernieuwde ramen in noordgevel zaalgebouw
- De dakramen in de daken.
- De recent vernieuwde schuiframen in noord- en westgevel bakhuis
- De ramen in de beide topgevels van het zaalgebouw
- Het metselwerk (bovendaks) van de schoorstenen op het bakhuis

5.2.2 Interieur

HOGE WAARDE

Algemeen

- historische onderdelen in eiken van kapconstructie
- historische moerbalken met sleutelstukken in oude huiscasco

0 Kelderniveau

- Geen onderdelen

1 Eerste bouwlaag

- Geen elementen.

2 Zolder

- Geen elementen

POSITIEVE WAARDE

0 Kelderniveau

- Troggewelven oude kelder
- Binnenmuren oude kelder
- Deuren en tegelvloeren in kelder

1 Eerste bouwlaag

- Schouw uit 1916 in zuid-oostelijk vertrek zaalgebouw
- Zware dwarsmuur uit 17de/18de eeuw in zaalgebouw
- Muurkastje in zuidwand van zuid-oostelijk vertrek zaalgebouw
- Enkelvoudige zolderbalklaag in zuidelijke travee bakhuis

2 Zolder

- Kapspanten uit periode 1916/17 zaalgebouw

INDIFFERENTE MONUMENTWAARDE

0 Kelderniveau
- Keldertrap

1 Eerste bouwlaag
- Binnenmuren en trap naar zolder uit 1918 in zaalgebouw, inclusief wandafwerkingen
- Verlaagde en of vlak gestucte plafonds in zaalgebouw
- Doucheruimte bakhuis
- Beide restanten van grotendeels in 1951 vervangen stookplaatsen in bakhuis.
- Wand- en vloerafwerkingen in bakhuis
- Tegeltableau's in bakhuis.

2 Zolder
- Kapspanten en dakvlakconstructies uit periode 1951 van bakhuis
- Dakbeschot en dakramen zaalgebouw

6 AANBEVELINGEN VOOR NADER ONDERZOEK

6.1 AANVULLEND BOUWHISTORISCH ONDERZOEK

Ten tijde van het uitgevoerde veldwerk was het complex grotendeels ontdaan van jongere afwerkingen, waardoor een redelijk goed inzicht kon worden verkregen in de historische structuren. Desalniettemin is het aan te bevelen om tijdens verdere werkzaamheden ten behoeve van restauratie en herbestemming nog bijvoorbeeld bij ontpleistering ten behoeve van herstel te kijken wat het metselwerk eronder aan bouwsporen verbergt.

Omdat met name nog veel niet duidelijk is met betrekking tot de datering van het zaalgebouw bevelen we aan om bij de moerbalken en eiken kapjukken houtmonsters te nemen voor dendrochronologisch onderzoek (dateren met behulp van jaarringen).

Daarnaast zou een diepgaander archiefonderzoek wenselijk zijn om meer te weten te komen over de algemene ontwikkelingsgeschiedenis van het complex.

6.2 ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

Het complex bevindt zich op een historische kasteelplaats, waar nog diverse funderingen van verdwenen bouwwerken aanwezig zijn, alsmede thans gedempte grachten en andere historische landschappelijke elementen. Om een beter inzicht te krijgen in de lange bewoningsgeschiedenis, die terugreikt tot de middeleeuwen, zou een verkennend onderzoek in de eerste plaats gewenst zijn. Daarbij kan de ligging van diverse element vastgesteld worden en kan worden bepaald welke delen niet nader verstoord zouden mogen worden. Wanneer sprake is van gedeeltelijke reconstructie van grachten e.d. is een volledige opgraving of het graven van enkele proefsleuven wenselijk.

De huisplaats gezien vanuit het zuiden.

Drs. F.A.C. Haans, Nijmegen 27 februari 2009

6 LITERATUUR & BRONNEN

6.1 BRONNEN:

Archieven:

Rijksdienst voor Archeologie Cultuurlandschap en Monumenten, foto- & tekeningenarchief, dossier Lathum,foto's en tekeningen Te Riele.

Voormalig gemeentearchief Angerlo, thans Streekarchief Zevenaar, vergunningstekeningen uit 1951

Kadaster Zutphen (kadastrale veldmetingen periode 1890-1970)

Websites:

Watwaswaar.nl (kadastrale kaart 1832)

Gelderlandinbeeld.nl

Graafschap-middeleeuwen.nl/edelen/bronnen/lathum

Kasteleningelderland.nl/huis te Lathum

Members.lycos.nl/daniel30/foto/Lathum

Googlemaps.nl

6.2 LITERATUUR:

F.A.C. Haans, *Bouwhistorisch onderzoek Arsenaal Doesburg* Nijmegen 2006

F.A.C. Haans *Monumentengids Doesburg,* Matrijs Utrecht 2008

J. Harenberg, *Kastelen van de Graafschap en Liemers.* 1969

H. Romers *J. De Beijer. Achttiende eeuwse gezichten van steden, dorpen en huizen. Deel 1 Gelderland en Overijssel* Alphen a.d. Rijn 1987

E.H. Ter Kuile, *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Deel IV De Provincie Gelderland. Tweede stuk: Het kwartier van Zutfen* Den Haag 1958, pp. 11-13

Grote Historische Atlas van Nederland 1 : 50000 3 Oost-Nederland 1830-1855. Woleters Noordhoff Groningen 1990

I.D. Jacobs (eindred) *Het Hertogdom Gelre. Geschiedenis, Kunst en Cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel,* Matrijs Utrecht 2003

H. Theunissen, *Huis te Lathum bewoond door roemruchte eigenaren. In:* De Gelderlander 28 okt 2008